

๑๑. กลหวิวาทสตุตนิทเทโส

อถ กลหวิวาทสตุตนิทเทสํ วกฺขติ :-

[๙๗] **กฺโต ปฺนฺตฺตา กลฺหา วิวาทา
ปริเทวโสกา สหฺมจฺจฺรา จ
มานาติมานา สหฺเปสฺสนา จ
กฺโต ปฺนฺตฺตา เต ตทิจฺฆ พฺรุหิ.**

กฺโต ปฺนฺตฺตา กลฺหา วิวาทาติ กลโหติ : เอเกน อากาเรน กลโห. วิวาทิตฺปิ ตถฺยเถว. โย กลโห โส วิวาท, โย วิวาท โส กลโห. อถ วา อปฺเรน อากาเรน วิวาทิ วุจฺจติ กลหฺสฺส ปฺพพภาโค วิวาท. ราชาโนปิ ราชฺฐิ วิวทฺหติ, ชตฺติยาปิ ชตฺติเยหิ วิวทฺหติ, พฺราหฺมณฺยาปิ พฺราหฺมณฺเหหิ วิวทฺหติ, คหฺปตีปิ คหฺปตีหิ วิวทฺหติ, มาตาปิ ปฺตฺเตน วิวทฺหติ, ปฺตฺโตปิ มาตรา วิวทฺหติ, ปิตาปิ ปฺตฺเตน วิวทฺหติ, ปฺตฺโตปิ ปิตฺรา วิวทฺหติ, ภาตาปิ ภาตฺรา วิวทฺหติ, ภคินีปิ ภคินียา วิวทฺหติ, ภาตาปิ ภคินียา วิวทฺหติ, ภคินีปิ ภาตฺรา วิวทฺหติ, สหาโยปิ สหาเยน วิวทฺหติ, อยํ วิวาท. กตโม กลโห ? อาคาโรกา ฤษฺสปฺสฺตา¹ กาเยน วาจาย กลหํ กโรนฺติ, ปพฺพชิตฺตา อापฺตฺตี อापฺชฺชนฺตา กาเยน วาจาย กลหํ กโรนฺติ, อยํ กลโห.

กฺโต ปฺนฺตฺตา กลฺหา วิวาทาติ : กลฺหา จ วิวาทา จ กฺโต ปฺนฺตฺตา กฺโต ชตาตา กฺโต สฺถชตาตา กฺโต นิพฺพตฺตา กฺโต อภินิพฺพตฺตา กฺโต ปาตุภฺตฺตา, กีนินานา กีสฺมฺทฺยา กีสฺชาติกา กีสฺภวาทิ กลหฺสฺส จ วิวาทฺสฺส จ มฺลํ ปฺจฺจติ, เหตุํ ปฺจฺจติ, นินานํ ปฺจฺจติ, สฺมภวํ ปฺจฺจติ, ปภวํ ปฺจฺจติ, สฺมฺภฺจฺจํ ปฺจฺจติ, ออาหารํ ปฺจฺจติ, อารมฺมณํ ปฺจฺจติ, ปฺจฺจยํ ปฺจฺจติ, สฺมฺทฺยํ ปฺจฺจติ ปฺปฺจฺจติ ยาจติ อชฺฌสฺสติ ปฺสาเทตีติ กฺโต ปฺนฺตฺตา กลฺหา วิวาทา.

ปริเทวโสกา สหฺมจฺจฺรา จาติ ปริเทโวติ : ภาติพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส โภคพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส โรคพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส สีสฺพยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส ทิวฺจฺจฺพยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส อณฺฺตฺรณฺฺตฺเรณ วา พฺยสฺเนน สฺมฺนฺนาคตฺสฺส อณฺฺตฺรณฺฺตฺเรณ วา ทฺกฺชฺฆเมเนน ฆฺรฺจฺจฺสฺส อาเทโว ปริเทโว อาเทวฺนา ปริเทวฺนา อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ วาจา ปฺลาไป วิปฺปฺลาไป ลาลปฺไป ลาลปฺปายนา ลาลปฺปายิตตฺตํ. **โสโกติ :**

ภาติพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส โภคพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส โรคพฺยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส สีสฺพยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส ทิวฺจฺจฺพยสฺเนน วา ฆฺรฺจฺจฺสฺส อณฺฺตฺรณฺฺตฺเรณ วา พฺยสฺเนน สฺมฺนฺนาคตฺสฺส อณฺฺตฺรณฺฺตฺเรณ วา ทฺกฺชฺฆเมเนน ฆฺรฺจฺจฺสฺส โสโก โสจนา โสจิตตํ อนฺฺโตโสโก อนฺฺโตปริโสโก อนฺฺโตทาโห อนฺฺโตปริทาโห เจตโส ปริชฺฌายนา โทมนสฺสํ โสกสฺลล์. **มจฺจฺรฺนฺติ:** ปญฺจ มจฺจฺรฺยานิ: อาวาสมจฺจฺรฺยํ กุลมจฺจฺรฺยํ ลามมจฺจฺรฺยํ วณฺฺณมจฺจฺรฺยํ ธมฺมมจฺจฺรฺยํ. ยํ เอวรूपํ มจฺจฺรฺยํ มจฺจฺรฺยานํ มจฺจฺรฺยิตตฺตํ เววิจฺฉํ กทฺรฺยํ กฏฺกฏจฺกตา อคฺคฺหิตตฺตํ จิตฺตฺสฺส, อิทํ วุจฺจติ มจฺจฺรฺยํ. อปฺิจ ฆนฺฺธมจฺจฺรฺยมฺปิ มจฺจฺรฺยํ, ฐาตุมจฺจฺรฺยมฺปิ มจฺจฺรฺยํ, อายตฺนมจฺจฺรฺยมฺปิ มจฺจฺรฺยํ, คาโห อิทํ วุจฺจติ มจฺจฺรฺยณฺฺติ ปริเทวโสกา สหฺมจฺจฺรา จ.

¹ ฉ. ทณฺฺทปฺสฺตา

มานาติมานา สหเปสฺสนา จาติ มาโนติ : อึเกจฺใจ มานํ ชเนติ ชาติยา วา โคตฺเตน วา โกลปฺตติเกน วา วณฺณนโปกฺขรตายน วา ฉเนน วา อชฺฌเนน วา กมฺมายตเนน วา สึปฺปายตเนน วา วิชฺชาภูจฺจาเนน วา สฺเตน วา ปฏฺฐิภาณเนน วา อณฺเวยตรณฺเวยตเรน วา วตฺตุนา. **อติมาโนติ :** อึเกจฺใจ อณฺเวย อติมณฺเวยติ ชาติยา วา โคตฺเตน วา... อณฺเวยตรณฺเวยตเรน วา วตฺตุนา. **เปสฺสนนฺติ :** อึเกจฺใจ ปิสฺสนวาจโหติ อิติ อิตฺต สฺสฺตฺวา อมฺตร อกฺขาตา อึเมสฺสํ เกทาย, อมฺตร วา สฺสฺตฺวา อึเมสฺสํ อกฺขาตา อมฺสฺสํ เกทาย. อิติ สมคฺคานํ วา เกตฺตา, ภินฺนानํ วา อณฺุปฺปาทา, วคฺคารามิ วคฺครโต วคฺคนนฺทึ วคฺคกรณึ วาจํ ภาสิตา โหติ, อิทํ วุจฺจติ เปสฺสนนฺ. อปิจ ทวีหิ การณฺหิ เปสฺสนนฺ อฺุปลฺสฺหริติ ปิยกมฺยตาย วา เกทาธิปฺปาเยน วา.

กถํ ปิยกมฺยตาย เปสฺสนนฺ อฺุปลฺสฺหริติ ? “อึมสฺส ปิโย ภวิสฺสํ, มนาไป ภวิสฺสํ, วิสฺสาสิโก ภวิสฺสํ, อพฺภนฺตริโก ภวิสฺสํ, สฺุทโย ภวิสฺสํ”ติ เอวํ ปิยกมฺยตาย เปสฺสนนฺ อฺุปลฺสฺหริติ.

กถํ เกทาธิปฺปาเยน เปสฺสนนฺ อฺุปลฺสฺหริติ ? “กถํ อึเม นานา อสฺส, วินา อสฺส, วคฺคา อสฺส, ทฺวิธา อสฺส, เทวชฺฌมา อสฺส, เทว ปกฺขา อสฺส, ภิชฺเชยฺยํ น สมาคจฺเจยฺยํ, ทฺกขํ น ฉาสฺส วิหเรยฺยนฺ”ติ เอวํ เกทาธิปฺปาเยน เปสฺสนนฺ อฺุปลฺสฺหริติติ มานาติมานา สหเปสฺสนา จ.

กฺุโต ปฺหฺตฺตา เต ตทิงฺฆ พฺรหฺมิติ: กลโห จ วิวาทิ จ ปริเทโว จ โสโก จ มจฺจเรยฺยญฺจ มาโน จ อติมาโน จ เปสฺสนนฺจติ อึเม อญฺจ กิเลสฺสา กฺุโต ปฺหฺตฺตา กฺุโต ชาตา กฺุโต สณฺชาตา กฺุโต นิพฺพตฺตา กฺุโต อภินิพฺพตฺตา กฺุโต ปาตฺตฺตฺตา กิณฺิทานา กิสมฺุทฺยา กิชาติกา กิปภาวติ อึเมสฺสํ อญฺจนนํ กิเลสํ มฺลํ ปฺุจฺจติ, เหตุํ ปฺุจฺจติ, นิทานํ ปฺุจฺจติ, สมภวํ ปฺุจฺจติ, ปภวํ ปฺุจฺจติ, สมฺุจฺจานํ ปฺุจฺจติ, อหารํ ปฺุจฺจติ, อารมฺมณํ ปฺุจฺจติ, ปจฺจยํ ปฺุจฺจติ, สมฺุทฺยํ ปฺุจฺจติ ปฺุจฺจติ ยาจติ อชฺฌเนสฺติ ปสาเทสฺติ กฺุโต ปฺหฺตฺตา เต ตทิงฺฆ พฺรหฺมิติ อิงฺฆ พฺรหฺมิ อัจฺจฺจาหิ เทเสหิ ปณฺเวยเปหิ ปณฺุจฺเปหิ วิวร วิภช อุตฺตฺตานึกรโหหิ ปกาเสหิติ กฺุโต ปฺหฺตฺตา เต ตทิงฺฆ พฺรหฺมิ. เตนาห โส นิมฺมิโต :-

กฺุโต ปฺหฺตฺตา กลหา วิวาทา
 ปริเทโวโสกา สหมจฺจรา จ
 มานาติมานา สหเปสฺสนา จ
 กฺุโต ปฺหฺตฺตา เต ตทิงฺฆ พฺรหฺมิติ.

[๙๙] **ปิยปฺปฺหฺตฺตา กลหา วิวาทา**
ปริเทโวโสกา สหมจฺจรา จ
มานาติมานา สหเปสฺสนา จ
มจฺจเรยฺยตฺตา กลหา วิวาทา
วิวาทชาเตสฺ จ เปสฺสนานิ.

ปิยปฺปฺหฺตฺตา กลหา วิวาทา ปริเทโวโสกา สหมจฺจรา จาติ ปิยาติ : เทว ปิยา : สตฺตา วา สงฺขารา วา.

กตเม สตตะ ปิยา ? อธิ ยสฺส เต โหนติ อตฺถกามา หิตกามา ฆาสุกามา โยคฺกเขมกามา มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา ภคินี วา ปุตฺโต วา ธีตา วา มิตฺตา วา อมจฺจา วา ญาติี วา สาลิหิตา วา, อิมะ สตตะ ปิยา.

กตเม สงฺขาร่า ปิยา ? มนาปีกา ฐปา มนาปีกา สทฺทา มนาปีกา คนฺธา มนาปีกา รัสสา มนาปีกา โฝฏฺจพฺพานุ, อิมะ สงฺขาร่า ปิยา.

ปิยํ วตฺถุ อจฺเจทสงฺกิโนปิ กลหํ กโรนฺติ, อจฺฉิซฺชนฺเตปิ กลหํ กโรนฺติ, อจฺฉินฺเนปิ กลหํ กโรนฺติ. ปิยํ วตฺถุ วิปริณามสงฺกิโนปิ กลหํ กโรนฺติ, วิปริณามนฺเตปิ กลหํ กโรนฺติ, วิปริณเตปิ กลหํ กโรนฺติ. ปิยํ วตฺถุ อจฺเจทสงฺกิโนปิ วิวทฺนฺติ, อจฺฉิซฺชนฺเตปิ วิวทฺนฺติ, อจฺฉินฺเนปิ วิวทฺนฺติ. ปิยํ วตฺถุ วิปริณามสงฺกิโนปิ วิวทฺนฺติ, วิปริณามนฺเตปิ วิวทฺนฺติ, วิปริณเตปิ วิวทฺนฺติ. ปิยํ วตฺถุ อจฺเจทสงฺกิโนปิ ปริเทวณฺติ, อจฺฉิซฺชนฺเตปิ ปริเทวณฺติ, อจฺฉินฺเนปิ ปริเทวณฺติ. ปิยํ วตฺถุ วิปริณามสงฺกิโนปิ ปริเทวณฺติ, วิปริณามนฺเตปิ ปริเทวณฺติ, วิปริณเตปิ ปริเทวณฺติ. ปิยํ วตฺถุ อจฺเจทสงฺกิโนปิ โสจฺนฺติ, อจฺฉิซฺชนฺเตปิ โสจฺนฺติ, อจฺฉินฺเนปิ โสจฺนฺติ. ปิยํ วตฺถุ วิปริณามสงฺกิโนปิ โสจฺนฺติ, วิปริณามนฺเตปิ โสจฺนฺติ, วิปริณเตปิ โสจฺนฺติ. ปิยํ วตฺถุ รกฺขณฺติ โคเปณฺติ ปริคฺคณฺหนฺติ มมายณฺติ มจฺจรายณฺติ.

มานาติมานา สหเปสฺสนา จาติ : ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย มานํ ชเนนฺติ, ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย อติมานํ ชเนนฺติ.

กถํ ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย มานํ ชเนนฺติ ? “มยํ ลากิโน มนาปีกาณํ ฐปาณํ สทฺทาณํ คนฺธาณํ รัสสาณํ โฝฏฺจพฺพานุ”ติ เอวํ ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย มานํ ชเนนฺติ.

กถํ ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย อติมานํ ชเนนฺติ ? “มยํ ลากิโน มนาปีกาณํ ฐปาณํ สทฺทาณํ คนฺธาณํ รัสสาณํ โฝฏฺจพฺพานํ, อิมะ ปนญฺเฒะ น ลากิโน มนาปีกาณํ ฐปาณํ สทฺทาณํ คนฺธาณํ รัสสาณํ โฝฏฺจพฺพานุ”ติ. เอวํ ปิยํ วตฺถุ นิสฺสาย อติมานํ ชเนนฺติ.

เปสฺสนุญฺติ : อธิเรกฺจโจ ปิสุณฺวาโจ โหติ อิติ สุตฺวา อมฺตร อกฺขาตา อิมะสํ เภทาย... เอวํ เภทาทิปฺปาเยน เปสฺสนุญํ อุปสํหรัตีติ... มานาติมานา สหเปสฺสนา จ.

มจฺจเรยฺยตฺตา กลหา วิวาทาติ : กลโห จ วิวาทโห จ ปริเทโว จ โสโก จ มาโน จ อติมาโน จ เปสฺสนุญฺจาติ อิมะ สตฺต กิเลส่า มจฺจริเย ยฺยตฺตา ปยฺยตฺตา आयฺยตฺตา สมายฺยตฺตาติ มจฺจเรยฺยตฺตา กลหา วิวาทา.

วิวาทชาเตสฺส จ เปสฺสนานีติ : วิวาทะ ชาเต สญฺชาเต นิพฺพตฺเต อภินิพฺพตฺเต ปาตุญฺเต เปสฺสนุญํ อุปสํหรัตีติ อิติ สุตฺวา อมฺตร อกฺขายณฺติ อิมะสํ เภทาย, อมฺตร วา สุตฺวา อิมะสํ อกฺขายณฺติ อมฺุสํ เภทาย. อิติ สมคฺคานํ วา เภตฺตา, ภินฺนानํ วา อญฺุปฺปาทา, วคฺคารามา วคฺครตา วคฺคนฺทึ วคฺคกรณึ วาจํ ภาสิตา โหนติ, อิทํ วุจฺจติ เปสฺสนุญํ. อปิจ ทวีหิ การณฺหิ เปสฺสนุญํ อุปสํหรัตีติ ปิยกมฺยตฺตาย วา เภทาทิปฺปาเยน วา.

กถํ ปิยกมฺยตฺตาย เปสฺสนุญํ อุปสํหรัตีติ ? “อิมสฺส ปิยา ภวิสฺสาม, มนาปา ภวิสฺสาม, วิสฺสาสิกา ภวิสฺสาม, อพฺภนฺตริกา ภวิสฺสาม, สุหทยา ภวิสฺสามา”ติ เอวํ ปิยกมฺยตฺตาย เปสฺสนุญํ อุปสํหรัตีติ.

กถั กะทาทิปปาเยน เปสฺสณณั อูปสัหฺรณฺติ ? “กถั อิมเ นานา อสฺส, วินา อสฺส, วคฺคา อสฺส, ทฺวิฉา อสฺส, เทวชฺชมา อสฺส, เทว ปกฺขา อสฺส, ภิชฺเชยฺยํ น สฺมาคจฺเจยฺยํ, ทฺกขั น ฉาสฺส วิหเรยฺยณฺ”ติ เหวํ กะทาทิปปาเยน เปสฺสณณั อูปสัหฺรณฺตีติ วิวาทชาเตสฺ จ เปสฺสนานิ. เตนาห ภคฺวา :-

ปียปฺปหฺตฺตา กลหา วิวาทา
ปริเทวโสเกกา สหฺมจฺจฺรา จ
มานาติมานา สหฺเปสฺสนา จ
มจฺเจรยฺยตฺตา กลหา วิวาทา
วิวาทชาเตสฺ จ เปสฺสนานีติ.

[๙๙๙] **ปียา สฺ โลกสฺมี กุโตนิทานา**
เย จาปี โลภา วิจฺรณฺติ โลก
อาสา จ นิฏฺฐา จ กุโตนิทานา
เย สฺมฺปรายาย นรฺสฺส โหนฺติ.

ปียา สฺ โลกสฺมี กุโตนิทานาติ : ปียา กุโตนิทานา กุโต ชาตา กุโต สลฺลชาตา กุโต นิพฺพตฺตา กุโต อภินิพฺพตฺตา กุโต ปาตุฏฺฐตา, กัณิทานา กัสมฺมทฺยา กัชาติกา กัปภฺวาติ ปียานํ มฺลํ ปุจฺจติ... สฺมฺมทฺยํ ปุจฺจติ ปุจฺจติ ยาจติ อชฺฉเมสฺติ ปสาเทตีติ ปียา สฺ โลกสฺมี กุโตนิทานา.

เย จาปี โลภา วิจฺรณฺติ โลกเกติ เย จาปีติ : ขตฺติยา จ พฺราหฺมณฺนา จ เวสฺสสา จ สฺกฺทฺทา จ คหฺญจฺา จ ปพฺพชิตฺตา จ เทวา จ มนุสฺสจฺา จ. **โลภาติ :** โย โลโภ ลุพฺภานา ลุพฺภิตตฺตํ สาราโค สาราชฺชนา สาราชฺชิตตฺตํ อภิชฺชมา โลโภ อกฺุสลฺมฺลํ. **วิจฺรณฺตีติ :** วิจฺรณฺติ วิหฺรณฺติ อิริยณฺติ วตฺตณฺติ ปาเลนฺติ ยเปณฺติ ยาเปณฺติ. **โลกเกติ :** อปายโลเก มนุสฺสโลเก เทวโลเก ชนฺคโลเก ฉาตุโลเก อายตนโลเกติ เย จาปี โลภา วิจฺรณฺติ โลก.

อาสา จ นิฏฺฐา จ กุโตนิทานาติ : อาสา จ นิฏฺฐา จ กุโตนิทานา กุโต ชาตา กุโต สลฺลชาตา กุโต นิพฺพตฺตา กุโต อภินิพฺพตฺตา กุโต ปาตุฏฺฐตา, กัณิทานา กัสมฺมทฺยา กัชาติกา กัปภฺวาติ อาสาจฺา จ นิฏฺฐาจฺา จ มฺลํ ปุจฺจติ... สฺมฺมทฺยํ ปุจฺจติ ปุจฺจติ ยาจติ อชฺฉเมสฺติ ปสาเทตีติ อาสา จ นิฏฺฐา จ กุโตนิทานา.

เย สฺมฺปรายาย นรฺสฺส โหนฺตีติ : เย นรฺสฺส ปรายนา โหนฺติ ทีปา โหนฺติ ตาณา โหนฺติ เลณา โหนฺติ สรณฺนา โหนฺติ ²นิฏฺฐา ปรายนา โหนฺตีติ^๑ เย สฺมฺปรายาย นรฺสฺส โหนฺติ. เตนาห โส นิम्मิตฺโต :-

ปียา สฺ โลกสฺมี กุโตนิทานา
เย จาปี โลภา วิจฺรณฺติ โลก
อาสา จ นิฏฺฐา จ กุโตนิทานา
เย สฺมฺปรายาย นรฺสฺส โหนฺตีติ.

^{2-๑} ก. นโร นิฏฺฐาปรายโน โหติ. เหวมฺปิริปี

[๑๐๐] **ฉนุทานิทานานิ ปิยานิ โลก**
เย จาปี โลกภา วิจรณติ โลก
อาสา จ นิฏฐา จ อิตอนิทานา
เย สมปรายาย นรสฺส โหนฺติ.

ฉนุทานิทานานิ ปิยานิ โลกเกติ ฉนุโทติ : โย กามเมสุ กามจฉนุโท กามราโค กามนนฺที กามตณฺหา กามเสฺนเห กามปริฟ้าโห กามมฺจฉนุ กามชฺฉิเมสํ กามโฆ กามโยโค กามุปาทานํ กามจฉนุทนีวรณํ. อปีจ ปญจ ฉนุทา : ปรีเยสนจฉนุโท ปฏฺฐิลาภจฉนุโท ปรีโภคจฉนุโท สนนฺธิจฉนุโทวิสขฺชนจฉนุโท.

กตโม ปรีเยสนจฉนุโท ? อึเชกจจโใจ อชฺฉิเมสฺสิตฺเตยว อตฺถิโก ฉนุทชาโต รุเป ปรีเยสฺติ. สทฺเท... คนฺธ... รเส... โฝฏฐพฺเพ ปรีเยสฺติ, อยํ ปรีเยสนจฉนุโท.

กตโม ปฏฺฐิลาภจฉนุโท ? อึเชกจจโใจ อชฺฉิเมสฺสิตฺเตยว อตฺถิโก ฉนุทชาโต รุเป ปฏฺฐิลภติ. สทฺเท... คนฺธ... รเส... โฝฏฐพฺเพ ปฏฺฐิลภติ, อยํ ปฏฺฐิลาภจฉนุโท.

กตโม ปรีโภคจฉนุโท ? อึเชกจจโใจ อชฺฉิเมสฺสิตฺเตยว อตฺถิโก ฉนุทชาโต รุเป ปรีภุชฺชติ. สทฺเท... คนฺธ... รเส... โฝฏฐพฺเพ ปรีภุชฺชติ, อยํ ปรีโภคจฉนุโท.

กตโม สนนฺธิจฉนุโท ? อึเชกจจโใจ อชฺฉิเมสฺสิตฺเตยว อตฺถิโก ฉนุทชาโต ธนสนฺนิจยํ กโรติ “อาปทาสุ ภวิสฺสตี”ติ, อยํ สนนฺธิจฉนุโท.

กตโม วิสขฺชนจฉนุโท ? อึเชกจจโใจ อชฺฉิเมสฺสิตฺเตยว อตฺถิโก ฉนุทชาโต ธนํ วิสขฺเชติ หตฺถา โรหานํ อสฺสาโรหานํ รติگانํ ธนุคฺคหํ ปตฺติกานํ “อึเม มํ รกฺขิสฺสนฺติ โคปีสฺสนฺติ สंपริวาริสฺสนฺตี”ติ, อยํ วิสขฺชนจฉนุโท.

ปิยานิติ : เทว ปิยา : สตฺตา วา สงฺขารว วา... อึเม สตฺตา ปิยา... อึเม สงฺขารว ปิยา.
ฉนุทานิทานานิ ปิยานิ โลกเกติ : ปิยา ฉนุทานิทานา ฉนุทสมุทฺยา ฉนุทชาตีกา ฉนุทปปฺภวาทิ ฉนุทานิทานานิ ปิยานิ โลก.

เย จาปี โลกภา วิจรณติ โลกเกติ เย จาปีติ : ชตฺตียา จ พฺราหฺมณา จ เวสฺสา จ สุทฺทา จ คหฺฐจฺจา จ ปพฺพชิตฺตา จ เทวา จ มนุสฺสา จ. **โลกาติ :** โย โลโภ ลุพฺภานา ลุพฺภิตตฺตํ สาราโค สาราชฺชนา สาราชฺชิตตฺตํ อภิชฺฉมา โลโภ อกฺุสฺสมฺมัลลํ. **วิจรณติติ :** วิจรณติ วิหรณติ อิริยณฺติ วตฺตณฺติ ปาเลนฺติ ยเปณฺติ ยาเปณฺติ. **โลกเกติ :** อปายโลก... อายตนโลกเกติ เย จาปี โลกภา วิจรณติ โลก.

อาสา จ นิฏฐา จ อิตอนิทานาติ : อาสา วุจฺจติ ตณฺหา. โย ราโค สาราโค... อภิชฺฉมา โลโภ อกฺุสฺสมฺมัลลํ. **นิฏฐาติ :** อึเชกจจโใจ รุเป ปรีเยสนฺโต รุปี ปฏฺฐิลภติ, รุปีนิฏฺฐโใจ โหติ, สทฺเท... คนฺธ... รเส... โฝฏฐพฺเพ... กุลล์... คนฺธ... อาวาสํ... ลากํ... ยสํ... ปสํ... สฺขํ... จีวรํ... ปิณฺนุท ปาตํ... เสนาสนํ... คีลาณปจฺจยเภสชฺชปรีกฺขารํ... สุตฺตณฺตํ... วินยํ... อภิชฺฉมํ... อารณฺณิกงคํ... ปิณฺนุทปาตีกงคํ... ปัสสูกีกงคํ... เตจิวริกงคํ... สปทานจารีกงคํ... ชลฺลปจฺจมาตฺตีกงคํ... เนสชฺชีกงคํ... ยถาสนฺนตีกงคํ... ปจฺจมํ ฌานํ... ทุตฺตยํ ฌานํ... ตตฺตยํ ฌานํ... จตฺตยํ ฌานํ... อากาสาณญฺจายตน สฺมาปตฺตี... วิญญานญฺจายตน สฺมาปตฺตี... อากิณฺญญฺจายตน สฺมาปตฺตี... เนวสฺสญฺญา

นาสญญาตสนสมาปตตี ปริเยสนโต เนวสญญานาสญญาตสนสมาปตตี ปฏิภตติ, เนวสญญา
นาสญญาตสนสมาปตตีนิฏฺเฐ โหติ.

आसाय गस्ते खेटुं वीरुं आसाय वृषपति
आसाय वाणिजा यन्ति समुत्तं चनहारका
याय आसाय तिष्ठामि सा मे आसा समिच्छतीति.

आसाय समिच्छि वृज्जते निग्गजा. आसा ज निग्गजा ज अितोनिทานाति : आसा ज निग्गजा ज
अितोचनุत्तिताना चनุत्तसमुत्था चनุत्तชาติका चनุत्तप्पग्वाति आसा ज निग्गजा ज अितोनिทานा.

ये सम्प्रायाय नरस्स โहन्तीति : ये नरस्स प्रायणा โहन्ति तीपा โहन्ति ตาणा โहन्ति
เลणा โहन्ति สรणा โहन्ति นิग्गजा प्रायणा โहन्तीति ये सम्प्रायाय नरस्स โहन्ति. เตनाห ภคवा :-

चनुत्तानि पियानि लोके
ये जापि लोका विज्जन्ति लोके
आसा ज निग्गजा ज अितोनिทานा
ये सम्प्रायाय नरस्स โहन्तीति.

[๑๐๑] **चनुत्तो नु लोक्कस्सि กุत्तोनिทานो**
วิज्जय्या जापि กุत्तो ปहुत्ता
โกโธ โम्मस्सच्छब्बจ กถักกา จ
ये जापि चम्मมา सम्मेन्न वุตตะता.

चनुत्तो नु लोक्कस्सि กุत्तोनिทานोति : चनुत्तो กุत्तोनिทานो กุत्तो ชาโต กุत्तो สवชาโต กุत्तो
นิพพत्तो กุत्तो อภินิพพत्तो กุत्तो ปाตุग्गतो, กีนิทานो กีสमुत्थो กีชาติโก กीภग्वाติ चนุत्तस्स มूलं
पुจ्जติ... समुत्थं पुจ्जति ปปุจ्जติ ยาจति อชฺเฌสสติ ปสาเทตีติ चनुत्तो नु लोक्कस्सि กุत्तोनिทานो.

วิज्जय्या जापि กุत्तो ปहुत्ताติ : วิज्जय्या กุत्तो ปहुत्ता กุत्तो ชาตา กุत्तो สवชาตา กุत्तो
นิพพत्ता กุत्तो อภินิพพत्ता กุत्तो ปาตุग्गता, กีนิทานา กีสमुत्था กีชาติกา กीภग्वाติ วิज्जय्यानं
มूलं पुจ्जติ... समुत्थं पुจ्जति ปปุจ्जติ ยาจति อชฺเฌสสติ ปสาเทตีติ วิจ्जय्या जापि กุत्तो ปहुत्ता.

โกโธ โम्मस्सच्छब्बจ กถักกา จาติ โกโธติ : โย เอวรูโป จิตตस्स อาฆาโต ปฏีฆาโต ปฏีฆं
ปฏีวีโรโธ โโกโป ปโกโป सम्ปโกโป โทโส ปโทโส सम्ปโทโส จิตตस्स พยาปตติ มโนปโทโส โกโธ
กุชฺฌณา กุชฺฌิตตตฺโต โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตตฺโต พยาปตติ พยาปชฺชณา พยาปชฺชิตตตฺโต วิโรโธ
ปฏีวีโรโธ จณฺทิกุกं อสุโรโป อนตฺตมมตา จิตตस्स, โम्मस्सच्छब्บं วุจฺจติ มุสสาวาโ, กถักกา วุจฺจติ
วิจิกิจฺจตาติ โกโธ โम्मस्सच्छब्बจ กถักกา จ.

ये जापि चम्मมา सम्मेन्न वุตตะताति ये जापि : ये โกเชน ज โम्मस्सच्छब्बेन ज กถักกาเยน ज
สหคตา สหชาตา สँสญฺจา सम्पยุत्ता เอกุप्पाทา เอกนิโรธา เอกवตฺตุกา เอกारम्मणा, อิมे
วุจฺจन्ति ये जापि चम्मมา. อถ वा ये เต กิลेसा อणฺณชาติกา อणฺณวิหิตกา, อิมे วุจฺจन्ति ये जापि
चम्मมา. **सम्मेन्न वุตตะताति :** सम्मेन्न समित्ताเปण पुरาहम्मणेन वाहितत्तापच्चम्मणेन ภิกขุणा

ภินนภิเลสุมุเลน สพพากุสลมุลพพณนา ปมุตเตน วุตตา ปวุตตา อัจฉิตา เทลิตา ปณณปีตา
ปฏฐปีตา วิวฏฐา วิภตตะตา อุตตานิเกตตา ปกาสิตาทิ เย จาปี ฐมมา สมณน วุตตา. เตนาห โส
นิมมิโต :-

ฉนุโท ธุ โลกสมิ กุโตนิทานโน
วินิจจตา จาปี กุโต ปหุตตา
โกโร โมสวชชญจ กถักถา จ
เย จาปี ฐมมา สมณน วุตตาทิ.

[๑๐๒] **สาตํ อสาดนุติ ยมาหุ โลกเก**
ตมฺปนีสาย ปโหติ ฉนุโท
ฐเปสฺ ทิสฺวา วิภวํ ภวญจ
วินิจจยํ กุรุเต^๓ ชนฺตุ โลกเก.

สาตํ อสาดนุติ ยมาหุ โลกเกติ สาตนุติ : สุขา จ เวทนา, อิญฺจญจ วตฺถ. **อสาดนุติ :**
ทุกฺขา จ เวทนา อิญฺจญจ วตฺถ. **ยมาหุ โลกเกติ :** ยํ อหํสํ ยํ กถนฺติ ยํ ภณฺนติ ยํ ทีปยฺนติ^๔ ยํ
โวหฺรณฺตีติ **สาตํ อสาดนุติ ยมาหุ โลกเก.**

ตมฺปนีสาย ปโหติ ฉนุโทติ : สาตาสาตํ นิสฺสาย สุขทุกฺขํ นิสฺสาย โสมนสฺสโทมนสฺสํ
นิสฺสาย อิญฺจานิจฺจํ นิสฺสาย อนฺนยปฏิสํ นิสฺสาย ฉนุโท โหติ ปโหติ ชายติ สญฺชายติ นิพฺพตฺตติ
อภินิพฺพตฺตตีติ **ตมฺปนีสาย ปโหติ ฉนุโท.**

ฐเปสฺ ทิสฺวา วิภวํ ภวญจาทิ. ฐเปสฺติ : จตฺตารโ ๑ มหาภูตฺตา จตฺนฺนญจ มหาภูตฺตานํ
อฺปาทายรูปํ.

กตโม ฐปานํ ภโว ? โย ฐปานํ ภโว ชาติ สญฺชาติ นิพฺพตฺติ อภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโว, อยํ
ฐปานํ ภโว.

กตโม ฐปานํ วิภโว ? โย ฐปานํ ขโย วโย เภโท ปริภោโท อนิจฺจตา อนฺตรธานํ, อยํ ฐปานํ
วิภโว.

ฐเปสฺ ทิสฺวา วิภวํ ภวญจาทิ : ฐเปสฺ ภวญจ วิภวญจ ทิสฺวา ปสฺสิตฺวา ตฺลยิตฺวา
ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภุตํ กตฺวาทิ **ฐเปสฺ ทิสฺวา วิภวํ ภวญจ.**

วินิจจยํ กุรุเต^๕ ชนฺตุ โลกเกติ วินิจจยฺยติ : เทว วินิจจยฺยา : ตณฺหาวินิจจโย ๑
ทิจฺฉิวินิจจโย ๑.

^๓ อ.ม. กุพฺพติ

^๔ อ.ม. ทีเปนฺติ

^๕ อ.ม. กุพฺพติ. เอวมฺปริปิ

กถํ ตถุหาวิวิจจยํ กโรติ? อิเธกจจสส อญฺปนฺนา เจว โภคา น อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนา จ โภคา ปริกฺขยํ คจฺจนฺติ, ตสฺส เอวํ โหติ “เกน นฺุ โข เม อฺปฺยาเยน อญฺปนฺนา เจว โภคา น อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนา จ โภคา ปริกฺขยํ คจฺจนฺตี”ติ. ตสฺส ปน เอวํ โหติ “สุรฺาเมรยมชฺช ปมาทญฺจานานฺุโยคํ อญฺยุตฺตสฺส เม อญฺปนฺนา เจว โภคา น อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนา จ โภคา ปริกฺขยํ คจฺจนฺติ. วิกาลวิสิขาจฺรียานฺุโยคํ อญฺยุตฺตสฺส เม... สมชฺชาภิจรณํ อญฺยุตฺตสฺส เม... ชฺชุดฺปฺปมาทญฺจานานฺุโยคํ อญฺยุตฺตสฺส เม... ปาปมิตฺตานฺุโยคํ อญฺยุตฺตสฺส เม... อาลสฺยานฺุโยคํ อญฺยุตฺตสฺส เม อญฺปนฺนา เจว โภคา น อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนา จ โภคา ปริกฺขยํ คจฺจนฺตี”ติ เอวมฺปิ ฅาณํ กตฺวา ฉ โภคานํ อฺปายมฺขานิ น เสวติ, ฉ โภคานํ อายมฺขานิ เสวติ. เอวมฺปิ ตถุหาวิวิจจยํ กโรติ.

อถ วา กสฺสียา วณิชฺชชาย วา โครกฺเขน วา อีสฺสตุเถน⁶ วา ราชฺปิเรเสน วา สิปฺปญฺญตเรน วา ปฏฺิปปชฺชติ, เอวมฺปิ ตถุหาวิวิจจยํ กโรติ.

กถํ ทิฏฺฐิจิวิวิจจยํ กโรติ ? จกฺขุสฺมี อฺปฺปนฺเน ชานาติ “อตฺตา เม อฺปฺปนฺโน”ติ จกฺขุสฺมี อญฺตรหิเต ชานาติ “อตฺตา เม อญฺตรหิโต, วิคโต เม อตฺตา”ติ. เอวมฺปิ ทิฏฺฐิจิวิวิจจยํ กโรติ. สฺโสตฺสฺมี... ฆานสฺมี... ชิฺวหาย... กายสฺมี... รฺูปสฺมี... สทฺทสฺมี... คนฺธสฺมี... รสสฺมี... ใญฺญจพฺพสฺมี อฺปฺปนฺเน ชานาติ “อตฺตา เม อฺปฺปนฺโน”ติ ใญฺญจพฺพสฺมี อญฺตรหิเต ชานาติ “อตฺตา เม อญฺตรหิโต, วิคโต เม อตฺตา”ติ, เอวมฺปิ ทิฏฺฐิจิวิวิจจยํ กโรติ ชเนติ สญฺชเนติ นิพฺพตฺเตติ อภินิพฺพตฺเตติ.

ชนฺตุติ : สฺตฺโต นโร มานโว... มนฺุชฺ. **โลเกติ :** อฺปายโลเก ... อายตนโลเกติ วิวิจจยํ กฺุรฺเต ชนฺตุ โลเก. เตนาห ภควา :-

สฺาตํ อสฺาตฺนฺติ ยมาหฺุ โลเก
 ตมฺฺปนิสฺสาย ปโหติ ฉนฺุโท
 รฺูเปสฺสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวญฺจ
 วิวิจจยํ กฺุรฺเต ชนฺตุ โลเกติ.

[๑๐๓] **โกโร โมสฺวชฺชญฺจ กถํกถา จ**
เอเตปิ ฅมฺมา ทฺวยเมว สนฺุเต
กถํกถิ ฅาณปถาย สิกฺเข
ถตฺวา ปวฺุตฺตา สมเณน ฅมฺมา.

โกโร โมสฺวชฺชญฺจ กถํกถา จาติ โโกโรติ : โย เอวรฺูโป จิตฺตสฺส อชฺามาโต ปฏฺิฆาโต... โมสฺวชฺชํ วุจฺจติ มฺุสฺวาทา, กถํกถา วุจฺจติ วิจิกิจฺจา. อิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ โโกโร ชายติ, อนิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ โโกโร ชายติ. อิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ มฺุสฺวาทา อฺปฺปชฺชติ. อนิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ มฺุสฺวาทา อฺปฺปชฺชติ. อิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ กถํกถา อฺปฺปชฺชติ, อนิญฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ กถํกถา อฺปฺปชฺชติ.

⁶ ก. อีสฺสตุเตน

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย โกโร ชายติ ? [7] “อนตถํ เม อจรี”ติ โกโร ชายติ, “อนตถํ เม จรตี”ติ โกโร ชายติ, “อนตถํ เม จริสฺสตี”ติ โกโร ชายติ, “ปฺปิยสฺส เม มนาปสฺส อนตถํ อจรี. อนตถํ จรติ, อนตถํ จริสฺสตีติ โกโร ชายติ. “อปฺปิยสฺส เม อมนาปสฺส อตถํ อจรี. อตถํ จรติ. อตถํ จริสฺสตีติ โกโร ชายติ, เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย โกโร ชายติ.

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย โกโร ชายติ ? อธิญฺจํ วตถุํ อจฺเจทสฺสกีโนปิ โกโร ชายติ, อจฺฉิซฺซนฺเตปิ โกโร ชายติ, อจฺฉินฺเนปิ โกโร ชายติ. อธิญฺจํ วตถุํ วิปริณามสฺสกีโนปิ โกโร ชายติ, วิปริณามนฺเตปิ โกโร ชายติ, วิปริณเตปิ โกโร ชายติ. เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย โกโร ชายติ.

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย มุสฺสาวาทิ อฺปฺปชฺชติ ? อธิเรกจฺจ ๘ อทฺทพฺพนฺน วา พฺนุโร^๘ ตสฺส พฺนฺนสฺส โมกฺขตถาย สมฺปชานมุสฺสา ภาสตี. รชฺชพฺพนฺน วา พฺนุโร... สขฺขลิกพฺพนฺน วา พฺนุโร... เวตตพฺพนฺน วา พฺนุโร... ลตฺตพฺพนฺน วา พฺนุโร... ปกฺกเขปพฺพนฺน วา พฺนุโร... ปริกฺกเขปพฺพนฺน วา พฺนุโร... คามนิคมนคฺคจฺจพฺพนฺน วา พฺนุโร... ชนปทพฺพนฺน วา พฺนุโร, ตสฺส พฺนฺนสฺส โมกฺขตถาย สมฺปชานมุสฺสา ภาสตี. เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย มุสฺสาวาทิ อฺปฺปชฺชตีติ.

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย มุสฺสาวาทิ อฺปฺปชฺชติ ? อธิเรกจฺจ มนาปิกานํ^๙ ฐปานํ เหตุ สมฺปชานมุสฺสา ภาสตี. มนาปิกานํ สทฺททานํ... คนฺธานํ... รสฺซานํ... โฝฏฺจพฺพานํ... เหตุ... จีวร เหตุ... ปิณฺทปาทเหตุ... เสนาสนเหตุ... คิลานปจฺจยภาสฺสชฺชปริกฺขารเหตุ สมฺปชานมุสฺสา ภาสตี. เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย มุสฺสาวาทิ อฺปฺปชฺชติ.

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย กถํกถา อฺปฺปชฺชติ ? “มุจฺจิสฺสามิ^{๑๐} นฺุ โข จกฺขุโรคโต, น นฺุ โข มุจฺจิสฺสามิ จกฺขุโรคโต, มุจฺจิสฺสามิ นฺุ โข สโตโรคโต... สวานโรคโต... ชิวหาโรคโต... กายโรคโต... สีสโรคโต... กถฺนโรคโต... มุขโรคโต... มุจฺจิสฺสามิ นฺุ โข ทนฺตโรคโต, น นฺุ โข มุจฺจิสฺสามิ ทนฺตโรคโต”ติ. เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย กถํกถา อฺปฺปชฺชติ.

กถํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย กถํกถา อฺปฺปชฺชติ ? “ลภิสฺสามิ นฺุ โข มนาปิก^{๑๑} ฐเป, น นฺุ โข ลภิสฺสามิ มนาปิก ฐเป, ลภิสฺสามิ นฺุ โข มนาปิก สทฺเท... คนฺธ... รส... โฝฏฺจพฺพ... กุลฺ... คณฺ... อวาสํ... ลากํ... ยสํ... ปสฺสํ... สฺขํ... จีวร... ปิณฺทปาทํ... เสนาสนํ... คิลานปจฺจยภาสฺสชฺชปริกฺขารนฺุ”ติ. เอวํ อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย กถํกถา อฺปฺปชฺชตี”ติ โ กโร โ มสวชฺชณฺจ กถํกถา จ.

[7] ฉ. ปกตฺติยา อธิญฺจํ วตถุํ นิสฺสาย โกโร ชายติ

^{๘-๘} ฉ. อนทฺทพฺพนฺน วา พฺนุโร. เอวมฺปฺริปี

^๙ ส. มนาปานํ

^{๑๐} ส. มุจฺจิสฺสามิ

^{๑๑} ส., ม. มนาปฺปิเย

เอเตปิ ฌมฺมา ทฺวยเมว สนฺเตติ : สาตาสาเต สนฺเต, สุขทฺกฺเข สนฺเต, โสมนสฺส โทมนสฺเส สนฺเต, อิกฺขานิกฺขเจ สนฺเต, อนฺนยปฺปฏิเม สนฺเต สํวิชฺชมาเน อตฺถิ อุปลพฺภมาเนติ เอเตปิ ฌมฺมา ทฺวยเมว สนฺเต.

กถํกถิ ฌาณเปถาย สิกฺขเขตฺติ : ฌาณมฺปิ ฌาณปโถ, ฌาณสฺส อารมฺมณมฺปิ ฌาณปโถ, ฌาณสหฺกฺโนปิ ฌมฺมา ฌาณปโถ. ยถา อริยมคฺโค อริยปโถ, เทวมคฺโค เทวปโถ, พุรฺหมมคฺโค พุรฺหมปโถ, เหวเมว ฌาณมฺปิ ฌาณปโถ, ฌาณสฺส อารมฺมณมฺปิ ฌาณปโถ, ฌาณสหฺกฺโนปิ ฌมฺมา ฌาณปโถ.

สิกฺขเขตฺติ : ติสฺโส สิกฺขา : อธิสฺสสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขา. กตมา อธิสฺสสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ สีสฺวา โหติ, ปาติโมกฺขสํวรํสูโต วิหฺรติ อจฺจโรจฺจรสฺมปฺนฺโน, อณฺมตฺเตสฺสุ วชฺเชสฺสุ ภยทสฺสาวี, สฺมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสฺสุ, ชฺุทฺทโก สีสฺกฺขนฺโธ. มหฺนฺโต สีสฺกฺขนฺโธ สีสฺ ปติฏฺฐจา อาทิ จรณํ สํโยโม สํวโร มุขํ ปมฺุขํ กุสฺลानํ ฌมฺมานํ สฺมาปตฺติยา, อโย อธิสฺสสิกฺขา. กตมา อธิจิตฺตสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ... จตฺตถํ ฌานํ อุปลสมฺปชฺช วิหฺรติ, อโย อธิจิตฺตสิกฺขา. กตมา อธิปญฺญาสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ ปญฺญวา โหติ อุทฺยตฺถคามินิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโต อริยาย นิพฺเพธิกาย สฺมาททุกฺขกฺขยคามินิยา. “โส อิทํ ทฺกฺขนฺ”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ... “อโย ทฺกฺขนฺ นิโรธคามินิ ปฏฺิปปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อิม อาสฺวา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ... “อโย อาสฺวนิโรธคามินิ ปฏฺิปปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อโย อธิปฺปญฺญาสิกฺขา.

กถํกถิ ฌาณเปถาย สิกฺขเขตฺติ : กถํกถิ ปุคฺคโล สกงฺโข สฺวิเลโข สเทวพฺุหโก สฺวิจิกฺโข ฌาณาริคมาย ฌาณผุสฺนายน ฌาณสจฺจิกิริยาย, อธิสฺสมฺปิ สิกฺขเขยฺย, อธิจิตฺตมฺปิ สิกฺขเขยฺย, อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขเขยฺย. อิมา ติสฺโส สิกฺขา อวชฺเชนฺโต สิกฺขเขยฺย, ชานนฺโต สิกฺขเขยฺย, ปสฺสนฺโต สิกฺขเขยฺย, ปจฺจเวกฺขนฺโต สิกฺขเขยฺย, จิตฺตํ อธิกฺขหนฺโต สิกฺขเขยฺย, สทฺธาย อธิมฺจฺจนฺโต สิกฺขเขยฺย, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺขเขยฺย, สตี อุปฏฺุจหนฺโต สิกฺขเขยฺย, จิตฺตํ สฺมาทหนฺโต สิกฺขเขยฺย, ปญฺญาย ปชานนฺโต สิกฺขเขยฺย, อภิญฺญาย อภิชานนฺโต สิกฺขเขยฺย, ปริญฺญาย ปริชานนฺโต สิกฺขเขยฺย, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต สิกฺขเขยฺย, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺขเขยฺย, สจฺจิกาทพฺพํ สจฺจิกโรนฺโต สิกฺขเขยฺย, อจฺจเรยฺย สฺมาจเรยฺย สฺมาทาย วตฺเตยฺยาติ กถํกถิ ฌาณเปถาย สิกฺข.

ถตฺวา ปวฺตฺตา สฺมณฺน ฌมฺมาติ ถตฺวาติ : ชานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา วุตฺตา ปวฺตฺตา อจฺจิกฺขิตา เทสิตา ปญฺญปิตา ปญฺจปิตา วิวฺฐา วิภตฺตา อุตฺตานีกตา ปกาสิตา, “สพฺเพ สงฺขารธา อนิจฺจา”ติ ถตฺวา ชานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา วุตฺตา ปวฺตฺตา อจฺจิกฺขิตา เทสิตา ปญฺญปิตา ปญฺจปิตา วิวฺฐา วิภตฺตา อุตฺตานีกตา ปกาสิตา, “สพฺเพ สงฺขารธา ทฺกฺขา”ติ... “สพฺเพ ฌมฺมา อนตฺตา”ติ... “อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารธา”ติ... “ชาติปจฺจยา ชรามรณฺ”ติ. “อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ”ติ... “ชาตินิโรธา ชรามรณฺนิโรโธ”ติ. “อิทํ ทฺกฺขนฺ”ติ... “อโย ทฺกฺขนฺนิโรธคามินิ ปฏฺิปปทา”ติ. “อิม อาสฺวา”ติ... “อโย อาสฺวนิโรธคามินิ ปฏฺิปปทา”ติ. ... “อิม ฌมฺมา อภิญฺญาย”ติ. ... “อิม ฌมฺมา ปริญฺญาย”ติ. ... “อิม ฌมฺมา ปหาตพฺพา”ติ. ... “อิม ฌมฺมา ภาเวตพฺพา”ติ. ... “อิม ฌมฺมา สจฺจิกาทพฺพา”ติ. ... ฌนฺนํ ผสฺสา ยตฺนํ สฺมฺทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทินวญฺจ นิสฺสรณญฺจ. ... ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺ

[๑๐๖] **ผลสุไส นุ โลกสุมี กุโตนิทาโน**
ปริคคหา จาปี กุโต ปหุตตา
กิสมี อสนุเต น มมตตมตติ
กิสมี วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสา.

ผลสุไส นุ โลกสุมี กุโตนิทาโนติ : ผลสุไส กุโตนิทาโน กุโต ชาโต กุโต สญชาโต กุโต นิพพตโต กุโต อภินิพพตโต กุโต ปาตุภูโต, กีนิทาโน กีสมฺทโย กีชาติโก กีปภวาติ ผุสสสส มฺลํ ปุจฺจติ... สมุทฺยํ ปุจฺจติ ปปุจฺจติ ยาจติ อชฺฌเมสติ ปสาเทตีติ ผลสุไส นุ โลกสุมี กุโตนิทาโน.

ปริคคหา จาปี กุโต ปหุตตาติ : ปริคคหา กุโต ปหุตตา กุโต ชาตา กุโต สญชาตา กุโต นิพพตตา กุโต อภินิพพตตา กุโต ปาตุภูตา, กีนิทานา กีสมฺทยา กีชาติกา กีปภวาติ ปริคคหามฺลํ ปุจฺจติ เหตุํ ปุจฺจติ... สมุทฺยํ ปุจฺจติ ปปุจฺจติ ยาจติ อชฺฌเมสติ ปสาเทตีติ ปริคคหา จาปี กุโต ปหุตตา.

กิสมี อสนุเต น มมตตมตติติ : กิสมี อสนุเต อสฺวิชฺชมาเน นตฺติ อนุปลพฺภิกฺขมาเน มมตตนา นตฺติ น สนฺติ น สฺวิชฺชนฺติ นุปลพฺภนฺติ. ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ฐปฺสนฺตา ปฏฺิปปสฺสทฺธา อภพฺพุปฺตติกา ภาณคฺคินา ททฺตมาติ กิสมี อสนุเต น มมตตมตติ.

กิสมี วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสาติ : กิสมี วิภูเต วิภาวเต¹⁴ อติกฺกนฺเต สมตฺติกฺกนฺเต วีติวตฺเต ผุสสา น ผุสนุตีติ กิสมี วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสา. เตนาห โส นิมฺมิโต :-

ผลสุไส นุ โลกสุมี กุโตนิทาโน
 ปริคคหา จาปี กุโต ปหุตตา
 กิสมี อสนุเต น มมตตมตติ
 กิสมี วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสาติ.

[๑๐๗] **นามญจ รูปญจ ปฏฺิจจ ผุสไส**
อิจฺฉานิทานานิ ปริคคหานิ
อิจฺฉายสนฺตุยา น มมตตมตติ
ฐเป วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสา.

นามญจ รูปญจ ปฏฺิจจ ผุสไสติ : จกฺขุญฺจ ปฏฺิจฺจ ฐเป จ อฺปปชฺชติ จกฺขุวิญญานํ, ตินฺนํ สงฺคติ ผุสไส. จกฺขุญฺจ ฐปา จ ฐปฺสมี จกฺขุสมฺผุสฺสํ จเปตฺวา สมฺปยุตฺตกา ฐมฺมา นามสฺมี, เหวมฺปิ นามญจ รูปญจ ปฏฺิจจ ผุสไส. โสตฺถญจ ปฏฺิจจ สทฺเท จ อฺปปชฺชติ โสตฺถวิญญานํ, ตินฺนํ สงฺคติ ผุสไส. โสตฺถญจ สทฺทา จ ฐปฺสมี โสตฺถสมฺผุสฺสํ จเปตฺวา สมฺปยุตฺตกา ฐมฺมา นามสฺมี, เหวมฺปิ นามญจ รูปญจ ปฏฺิจจ ผุสไส. ฆานญจ ปฏฺิจจ คนฺธฺเจ จ อฺปปชฺชติ ฆานวิญญานํ, ตินฺนํ สงฺคติ ผุสไส. ฆานญจ คนฺธา จ ฐปฺสมี ฆานสมฺผุสฺสํ จเปตฺวา สมฺปยุตฺตกา ฐมฺมา นามสฺมี, เหวมฺปิ นามญจ รูปญจ ปฏฺิจจ ผุสไส. ชิวฺหญจ ปฏฺิจจ รเส จ อฺปปชฺชติ ชิวฺหาวิญญานํ, ตินฺนํ สงฺคติ ผุสไส.

¹⁴ ฉ. วิภวเต

กถํ ปหํานวิภูเตน รุปี วิภูตํ โหติ ? เอวํ तीरेतवा¹⁹ रुपे ँनृथराकं पशुहति विनतेति पयनृतीकरोति अनगारं कुमेति. वृत्तं हेतं गकवता :- यो रुपे गिगुखवे ँनृथराको, तं पशुह. ऐवन्तं रुपी पहीनं गविस्सति, कुञ्चिन्नुमूलं तालावतृकुतं अनगारवृत्तं आयती अनुपप्राथममनु”ति. ऐवं पहान विภูतेन रूपी विभृत्तं होति.

กถํ สมतिकुगมวิภูเตน รุपी วิภูตํ โหติ ? จตสฺสៃ อरूपสมมาปตติโย ปฏิลทุสฺส รूपा วิภูตา โหनुติ วิภาวิตา อतिकุगनुตา สมतिकุगनुตา วีติวตฺตา. ऐवं สมतिकุगมวิภูเตน รุपी วิภูตํ โหติ. อิมะหิ จตุหิ การเณหิ รุपी วิภูตํ โหติ.

รูปे วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสาติ : รูปे วิภูเต วิภาวिते อतिकุगनुเต สมतिकุगनुเต วีติวตเต ปญจ ผุสสา น ผุสนุติ จกขุสมผุสสៃ สៃตสมผุสสៃ สานสมผุสสៃ ชิวหาสมผุสสៃ กายสมผุสสៃติ รูปे วิภูเต น ผุสนุติ ผุสสา. เตનાห गकवा :-

नामञ्ज रूपञ्ज प्रविज्ज फ़ल्लसै
अिञ्चानिथानानि प्रिकुहानि
अिञ्चायसनुत्थान ममतुतमत्ति
रूपे विभृते न फ़ल्लनुति फ़ल्लसति.

[๑๐๘] **กถํ สเมตสฺส วิโกติ รุปี
สฺขํ ทุกฺขํ จาปี กถํ วิโกติ
ऐตมमे ปพुरुหิ ยถา วิโกติ
तं ชานियามาติ मे मनो อहु.**

กถํ สเมตสฺส วิโกติ รุปี กถํ สเมตสฺสชาติ : กถํ สเมตสฺส กถํ ปฏิปนุสส กถํ อิริยนุสส กถํ ปวตเตนุสส²⁰ กถํ ปาเลนุสส กถํ ยเปนุสส กถํ ยาเปนุสส รุปี วิโกติ วิภาวियติ อतिकุगมियติ สมतिकุगมियติ วีติวตติยตีติ กถํ สเมตสฺส วิโกติ รุपी.

สฺขํ ทุกฺขํ จาปี กถํ วิโกตีติ : สฺขญจ ทุกฺขญจ กถํ วิโกติ วิภาวियติ อतिकุगมियติ สมतिकุगมियติ วีติวตติยตีติ สฺขํ ทุกฺขํ จาปี กถํ วิโกติ.

ऐตมमे ปพुरुหิ ยถา วิโกตีติ ऐตनुติ : ยं ปุञ्चามิ, ยं ยาจामิ, ยं อชฺเฒะสามิ, ยं ปสาเทมีติ ऐत्. **मे ปพुरुหีติ :** मे पपुरुहि आगिगुष तेसेहि पणुणपेहि पणुञ्जेहि विवर विगुष कुत्तानी गरुहि ปกาसेहीติ ऐตมमे पपुरुहि. **यถा विโกतीति :** यथा विगुति विगुवियति อतिकुगมियति สมतिकुगมियति วีติวตติยตีติ ऐतममे पपुरुहि यथा विगुति.

तं ชานियามาติ मे मनो อहुติ तं ชานियามาติ : तं शानेययाम आशानेययाम विगुनेययाम ปฏิविगुनेययाम ปฏิविगुनेययामाति तं शानियाम. **อิตि मे मनो อहुติ :** อिति मे मनो

¹⁹ อ.ม. तीरยิตวา

²⁰ อ.ม. วตเตนุสส

อหุ, อิติ เม จิตต์ อหุ, อิติ เม สงกปโป อหุ, อิติ เม วิญญานัน อหุติ ตํ ชานियาม อิติ เม มโน อหุ.
เตนาห โส นิम्मิตโต :-

กถํ สเมตสฺส วิโภติ รูปํ
สุขํ ทุกขํ จาปี กถํ วิโภติ
เอตมฺเม ปพฺรุหิ ยถา วิโภติ
ตํ ชานियามาติ เม มโน อหุติ.

[๑๐๙] **น สลฺยสลฺยํ น วิสลฺยสลฺยํ
โนปี อสลฺยํ น วิญฺตสลฺยํ
เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูปํ
สลฺยทานิทานา หิ ปปลฺยจสงฺขา.**

น สลฺยสลฺยํ น วิสลฺยสลฺยํ : สลฺยสลฺยํโน วุจฺจนฺติ เย ปกตีสลฺยาย จิตฺตา, นปี โส ปกตีสลฺยาย จิตฺโต. วิสลฺยสลฺยํโน วุจฺจนฺติ อุมมตฺตกา เย จ อุกฺขิตฺตจิตฺตา²¹, นปี โส อุมมตฺตโก, โนปี ขิตฺตจิตฺโตติ น สลฺยสลฺยํ น วิสลฺยสลฺยํ.

โนปี อสลฺยํ น วิญฺตสลฺยํ : อสลฺยํโน วุจฺจนฺติ นิโรธสมาปนฺนา เย จ อสลฺย สตฺตา, นปี โส นิโรธสมาปนฺโน, นปี อสลฺยสตฺโต. วิญฺตสลฺยํโน วุจฺจนฺติ เย จตฺนํ อรูปสมาปตฺตํ ลากิโน. นปี โส จตฺนํ อรูปสมาปตฺตํ ลากิโน โนปี อสลฺยํ น วิญฺตสลฺยํ.

เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูปํ : อหิ ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา... จตฺตถํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ, โส เอวํ สมหิเต จิตฺเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต อนจฺเณ วิคฺตฺวปกฺกิลเส มุทฺฎเต กมฺมนี้เย จิตฺเต อาเนชฺปตฺเต อากาसानญายตฺนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย จิตฺตํ อภินิหฺรติ อภินินฺนาเมติ อรูปมคฺคสมจฺจิติ เอวํ สเมตสฺส เอวํ ปฏิปนฺนสฺส เอวํ อิริยนฺตสฺส เอวํ วตฺเตนฺตสฺส เอวํ ปาเลนฺตสฺส เอวํ ยเพนฺตสฺส เอวํ ยาเพนฺตสฺส รูปํ วิโภติ วิภาวียยติ อติภฺกมียยติ สมติภฺกมียยติ วิตีวตฺติยยตีติ เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูปํ.

สลฺยทานิทานา หิ ปปลฺยจสงฺขา : ปปลฺยจาเยว ปปลฺยจสงฺขา. ตณฺหาปปลฺยจสงฺขา ทิฏฺฐิปปปลฺยจสงฺขา มานปปลฺยจสงฺขา สลฺยทานิทานา สลฺยาสมฺมุทฺยา สลฺยวาทิกา สลฺยวาทิกวาทิ สลฺยทานิทานา หิ ปปลฺยจสงฺขา. เตนาห ภควา :-

น สลฺยสลฺยํ น วิสลฺยสลฺยํ
โนปี อสลฺยํ น วิญฺตสลฺยํ
เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูปํ
สลฺยทานิทานา หิ ปปลฺยจสงฺขาติ.

²¹ อ. ขิตตจิตตา

[๑๑๐] **ยนต์ อปฺจุฉิมฺห อกิตฺตยฺ โน**
อณฺณนต์ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรุหิ
เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทฺนติ เหเก
ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ อึฉ ปรณฺฑิตา เส
อุทฺทาหุ อณฺณปี วทฺนติ เอตฺโต.

ยนต์ อปฺจุฉิมฺห อกิตฺตยฺ โนติ : ยนต์ อปฺจุฉิมฺห อยาฉิมฺห อชฺฌเมสฺสิมฺห ปสฺสาทิมฺห.
อกิตฺตยฺ โนติ : กิตฺติตํ ปกิตฺติตํ อากิจฺจิตํ เทสิตํ ปณฺณปีตํ ปญฺจปีตํ วิวฏฺฏํ วิมาตฺตํ อุตฺตานิเกตํ
 ปกาสิตฺตยฺ โนติ ยนต์ อปฺจุฉิมฺห อกิตฺตยฺ โน.

อณฺณนต์ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรุหิ : อณฺณนต์ ปุจฺฉาม, อณฺณนต์ ยาฉาม, อณฺณนต์
 อชฺฌเมสฺสาม, อณฺณนต์ ปสฺสาทิม, อุตฺตริ ตํ ปุจฺฉาม. **ตทิงฺฆ พฺรุหิ** : อิงฺฆ พฺรุหิ อากิจฺจ เทเสหิ
 ปณฺณเปหิ ปญฺจเปหิ วิวร วิฆา อุตฺตานิเกโรหิ ปกาเสหิ อณฺณนต์ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรุหิ.

เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทฺนติ เหเก ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ อึฉ ปรณฺฑิตา เสติ : เอเก สมณ
 พฺราหฺมณา เอตา อรูปสฺมาปตฺติโย อคฺคํ เสฏฺฐํ วิสิฏฺฐํ ปาโมกฺขํ อุตฺตมํ ปวริ วทฺนติ กเถนฺติ ภาณนฺติ
 ที่ปยฺนติ โวหฺรณฺติ. **ยกฺขสฺส** : สตฺตสฺส นรฺสฺส มานวฺสฺส โปสฺสฺส ปุคฺคสฺส ชีวฺสฺส ชาคฺสฺส
 ชนฺตฺสฺส อึนฺทคฺสฺส มนฺชฺสฺส. **สฺสุทฺธิ** : สฺสุทฺธิ วิสฺสุทฺธิ ปริสฺสุทฺธิ มุตฺตี วิมุตฺตี ปริมุตฺตี. **อึฉ ปรณฺฑิตา**
เสติ : อึฉ ปรณฺฑิตวาทา ธีรวาทา²² ฌายวาทา เหตุวาทา ลกฺขณวาทา การณวาทา จานวาทา
 สกาย ลทฺธิยาติ เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทฺนติ เหเก ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ อึฉ ปรณฺฑิตาเส.

อุทฺทาหุ อณฺณปี วทฺนติ เอตฺโตติ : อุทฺทาหุ เอเก สมณพฺราหฺมณา เอตา อรูปสฺมาปตฺติโย
 อติกฺกมิตฺวา สมตฺกมิตฺวา วิตฺตวตฺเตตฺวา เอตฺโต อรูปสฺมาปตฺติโต อณฺณ อุตฺตริ ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ
 วิสฺสุทฺธิ ปริสฺสุทฺธิ มุตฺตี วิมุตฺตี ปริมุตฺตี วทฺนติ กเถนฺติ ภาณนฺติ ที่ปยฺนติ โวหฺรณฺตีติ อุทฺทาหุ อณฺณปี
 วทฺนติ เอตฺโต. เตนานฺท โส นิมฺมิโต :-

ยนต์ อปฺจุฉิมฺห อกิตฺตยฺ โน
 อณฺณนต์ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรุหิ
 เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทฺนติ เหเก
 ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ อึฉ ปรณฺฑิตา เส
 อุทฺทาหุ อณฺณปี วทฺนติ เอตฺโตติ.

[๑๑๑] **เอตฺตาวตคฺคํปี วทฺนติ เหเก**
ยกฺขสฺส สฺสุทฺธิ อึฉ ปรณฺฑิตา เส
เตสฺ ปเนเก สมยํ วทฺนติ
อนฺปาทิสฺเส กุสลาทานา.

²² ฉ. ธีรวาทา

เอตดาวตคัคปี วทนต์ิ เหเก ยกษสฺส สฺหุธิ อึฉ ปณฺทิตา เสติ : สนนเตเก สมนพฺรหฺมณา สสฺสตวาทา เอตา อรูปสฺมาปตฺตึโย อคคํ เสฏฺฐจํ วิเสฏฺฐจํ ปาโมกฺขํ อุตฺตมํ ปวริ วทนต์ิ กณฺเณติ ภณฺณติ ทีปยณฺติ โวหฺรณฺติ. **ยกษสฺสชาติ :** สตฺตสฺส นรฺสฺส มานวสฺส โปสฺสสฺส ปุคฺคลสฺส ชีวสฺส ซาคฺคสฺส ซนฺตฺสฺส อึนฺทคฺคสฺส มนฺชสฺส. **สฺหุธินฺติ :** สฺหุธิ วิสฺหุธิ ปริสฺหุธิ, มุตฺตี วิมุตฺตี ปริมุตฺตี. **อึฉ ปณฺทิตา เสติ :** อึฉ ปณฺทิตวาทา ธีรวาทา²³ ฅายวาทา²⁴ เหตุวาทา ลกฺขณวาทา การณวาทา จานวาทา สกาย ลทฺธิยาติ เอตดาวตคัคปี วทนต์ิ เหเก ยกษสฺส สฺหุธิ อึฉ ปณฺทิตา เส.

เตสํ ปเนเก สมนํ วทนต์ิ อนุปาทึเสเส กุสลาวทานาติ : เตสํเยว สมนพฺรหฺมณานํ เอเก สมนพฺรหฺมณา อฺจฺเจทวาทา ภวตฺตชิตา วิภาวํ อภินวทนต์ิ, เต สตฺตสฺส สมนํ อฺปสฺมํ วุปสฺมํ นิโรธํ ปฏฺฐึปฺปสฺสทฺธินฺติ วทนต์ิ, ยโต กึ โภ อຍံ อตฺတာ กายสฺส เกทา อฺจฺจชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ปรมฺมรณา, เอตดาวตา อนุปาทึเสเสติ. **กุสลาวทานาติ :** กุสลวาทา ปณฺทิตวาทา ธีรวาทา ฅายวาทา เหตุวาทา ลกฺขณวาทา การณวาทา จานวาทา สกาย ลทฺธิยาติ เตสํ ปเนเก สมนํ วทนต์ิ อนุปาทึเสเส กุสลาวทานา. เตนหา ภคฺวา :-

เอตดาวตคัคปี วทนต์ิ เหเก
ยกษสฺส สฺหุธิ อึฉ ปณฺทิตา เส
เตสํ ปเนเก สมนํ วทนต์ิ
อนุปาทึเสเส กุสลาวทานาติ.

[๑๑๒] **เอเต จ ฅตฺวา อฺปนึสฺสึตาติ
ฅตฺวา มฺนึ นึสฺสเย โส วิมฺสึติ
ฅตฺวา วิมุตฺโต น วิวาทเมติ
ภวาทวายน น สเมติ ธีโร.**

เอเต จ ฅตฺวา อฺปนึสฺสึตาติ เอเตติ : ทึฏฺฐึคตึเก. **อฺปนึสฺสึตาติ :** “สสฺสตทึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา, “อฺจฺเจททึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา “สสฺสตฺจฺเจททึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา ซานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตึรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวาติ เอเต จ ฅตฺวา อฺปนึสฺสึตาติ.

ฅตฺวา มฺนึ นึสฺสเย โส วิมฺสึติ มฺนึติ : โมนํ วุจฺจติ ฅาณํ... สงฺคซาลมตึจฺจ โส มฺนึ. มฺนึ “สสฺสตทึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา, “อฺจฺเจททึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา. “สสฺสตฺจฺเจททึฏฺฐึจึ นึสฺสึตา”ติ ฅตฺวา ซานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตึรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา. **โส วิมฺสึติ :** ปณฺทึโต ปณฺณวาท พุทฺธิมา ฅาณึ วิภาวึ เมธาวิติ ฅตฺวา มฺนึ นึสฺสเย โส วิมฺสึติ. **ฅตฺวา วิมุตฺโต น วิวาทเมติติ :** ฅตฺวา ซานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตึรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา. **วิมุตฺโตติ :** มุตฺโต วิมุตฺโต ปริมุตฺโต สฺหุวิมุตฺโต อจฺจนตอนุปาทาวิโมกฺเชน, “สพฺเพ สงฺขารา อนึจฺจา”ติ ฅตฺวา ซานิตฺวา ตฺลยิตฺวา

²³ ฉ.ม. ธีรวาทา. เอวมฺปฺริปี
²⁴ ก. ฅาณวาทา. เอวมฺปฺริปี

ตีรยิตวา วิภาวยิตวา วิภูตํ กตฺวา. มุตฺโต วิมุตฺโต ปริมุตฺโต สุวิมุตฺโต อจฺจนฺตอณุปาทาวิโมกฺเขน,
 “สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา”ติ. “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”ติ... “ยงฺกิลฺลิจิ สมฺพยุธมฺมํ, สพฺพหนฺตํ
 นิโรธธมฺมน”ติ. ๒๓๖. ชาเนตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา มุตฺโต วิมุตฺโต
 ปริมุตฺโต สุวิมุตฺโต อจฺจนฺตอณุปาทาวิโมกฺเขนาติ ๒๓๗. วิมุตฺโต. **น วิวาทเมตฺติ** : น กลหํ กโรติ,
 น ภณฺทณํ กโรติ, น วิคฺคหํ กโรติ, น วิวาทํ กโรติ, น เมธคํ กโรติ. วุตฺตํ เหนฺตํ ภควตา : เหวํ วิมุตฺต
 จิตฺโต โข อคฺคิเวสฺสน ภิกฺขุ น เกนจि สํวทติ, น เกนจि วิวทติ. ยถฺจ โลกเก วุตฺตํ, เตน จ โวหริ
 อปรามสน”ติ ๒๓๘. วิมุตฺโต น วิวาทเมติ.

ภวภวาย น สเมติ ธีโรติ ภวภวายาติ : ภวภวาย กมฺมภวาย ปุณฺพภวาย กาม
 ภวาย, กมฺมภวาย กามภวาย ปุณฺพภวาย รุปรภวาย, กมฺมภวาย รุปรภวาย ปุณฺพภวาย อรุปรภวาย,
 กมฺมภวาย อรุปรภวาย ปุณฺพภวาย ปุณฺปปุณฺํ ภวาย ปุณฺปปุณฺํ คติยา ปุณฺปปุณฺํ ออุปตฺติยา ปุณฺปปุณฺํ
 ปฏิสนฺธิยา ปุณฺปปุณฺํ อตฺตภาวาย ปุณฺปปุณฺํ อภินิพฺพตฺติยา น สเมติ น สมာคจฺจติ น คณฺหาติ น
 ปรามสฺติ นาภินิวิสฺติ. **ธีโรติ** : ธีโร ปณฺทิตฺโต ปญฺญวาท พุทฺธิมา ภาณํ วิภาวี เมธาวิติ ภวภวาย น
 สเมติ ธีโร. เตนนาห ภควา :-

เอเต จ ๒๓๙. ๒๔๐. ๒๔๑. ๒๔๒. ๒๔๓. ๒๔๔. ๒๔๕. ๒๔๖. ๒๔๗. ๒๔๘. ๒๔๙. ๒๕๐. ๒๕๑. ๒๕๒. ๒๕๓. ๒๕๔. ๒๕๕. ๒๕๖. ๒๕๗. ๒๕๘. ๒๕๙. ๒๖๐. ๒๖๑. ๒๖๒. ๒๖๓. ๒๖๔. ๒๖๕. ๒๖๖. ๒๖๗. ๒๖๘. ๒๖๙. ๒๗๐. ๒๗๑. ๒๗๒. ๒๗๓. ๒๗๔. ๒๗๕. ๒๗๖. ๒๗๗. ๒๗๘. ๒๗๙. ๒๘๐. ๒๘๑. ๒๘๒. ๒๘๓. ๒๘๔. ๒๘๕. ๒๘๖. ๒๘๗. ๒๘๘. ๒๘๙. ๒๙๐. ๒๙๑. ๒๙๒. ๒๙๓. ๒๙๔. ๒๙๕. ๒๙๖. ๒๙๗. ๒๙๘. ๒๙๙. ๓๐๐. ๓๐๑. ๓๐๒. ๓๐๓. ๓๐๔. ๓๐๕. ๓๐๖. ๓๐๗. ๓๐๘. ๓๐๙. ๓๑๐. ๓๑๑. ๓๑๒. ๓๑๓. ๓๑๔. ๓๑๕. ๓๑๖. ๓๑๗. ๓๑๘. ๓๑๙. ๓๒๐. ๓๒๑. ๓๒๒. ๓๒๓. ๓๒๔. ๓๒๕. ๓๒๖. ๓๒๗. ๓๒๘. ๓๒๙. ๓๓๐. ๓๓๑. ๓๓๒. ๓๓๓. ๓๓๔. ๓๓๕. ๓๓๖. ๓๓๗. ๓๓๘. ๓๓๙. ๓๔๐. ๓๔๑. ๓๔๒. ๓๔๓. ๓๔๔. ๓๔๕. ๓๔๖. ๓๔๗. ๓๔๘. ๓๔๙. ๓๕๐. ๓๕๑. ๓๕๒. ๓๕๓. ๓๕๔. ๓๕๕. ๓๕๖. ๓๕๗. ๓๕๘. ๓๕๙. ๓๖๐. ๓๖๑. ๓๖๒. ๓๖๓. ๓๖๔. ๓๖๕. ๓๖๖. ๓๖๗. ๓๖๘. ๓๖๙. ๓๗๐. ๓๗๑. ๓๗๒. ๓๗๓. ๓๗๔. ๓๗๕. ๓๗๖. ๓๗๗. ๓๗๘. ๓๗๙. ๓๘๐. ๓๘๑. ๓๘๒. ๓๘๓. ๓๘๔. ๓๘๕. ๓๘๖. ๓๘๗. ๓๘๘. ๓๘๙. ๓๙๐. ๓๙๑. ๓๙๒. ๓๙๓. ๓๙๔. ๓๙๕. ๓๙๖. ๓๙๗. ๓๙๘. ๓๙๙. ๔๐๐. ๔๐๑. ๔๐๒. ๔๐๓. ๔๐๔. ๔๐๕. ๔๐๖. ๔๐๗. ๔๐๘. ๔๐๙. ๔๑๐. ๔๑๑. ๔๑๒. ๔๑๓. ๔๑๔. ๔๑๕. ๔๑๖. ๔๑๗. ๔๑๘. ๔๑๙. ๔๒๐. ๔๒๑. ๔๒๒. ๔๒๓. ๔๒๔. ๔๒๕. ๔๒๖. ๔๒๗. ๔๒๘. ๔๒๙. ๔๓๐. ๔๓๑. ๔๓๒. ๔๓๓. ๔๓๔. ๔๓๕. ๔๓๖. ๔๓๗. ๔๓๘. ๔๓๙. ๔๔๐. ๔๔๑. ๔๔๒. ๔๔๓. ๔๔๔. ๔๔๕. ๔๔๖. ๔๔๗. ๔๔๘. ๔๔๙. ๔๕๐. ๔๕๑. ๔๕๒. ๔๕๓. ๔๕๔. ๔๕๕. ๔๕๖. ๔๕๗. ๔๕๘. ๔๕๙. ๔๖๐. ๔๖๑. ๔๖๒. ๔๖๓. ๔๖๔. ๔๖๕. ๔๖๖. ๔๖๗. ๔๖๘. ๔๖๙. ๔๗๐. ๔๗๑. ๔๗๒. ๔๗๓. ๔๗๔. ๔๗๕. ๔๗๖. ๔๗๗. ๔๗๘. ๔๗๙. ๔๘๐. ๔๘๑. ๔๘๒. ๔๘๓. ๔๘๔. ๔๘๕. ๔๘๖. ๔๘๗. ๔๘๘. ๔๘๙. ๔๙๐. ๔๙๑. ๔๙๒. ๔๙๓. ๔๙๔. ๔๙๕. ๔๙๖. ๔๙๗. ๔๙๘. ๔๙๙. ๕๐๐. ๕๐๑. ๕๐๒. ๕๐๓. ๕๐๔. ๕๐๕. ๕๐๖. ๕๐๗. ๕๐๘. ๕๐๙. ๕๑๐. ๕๑๑. ๕๑๒. ๕๑๓. ๕๑๔. ๕๑๕. ๕๑๖. ๕๑๗. ๕๑๘. ๕๑๙. ๕๒๐. ๕๒๑. ๕๒๒. ๕๒๓. ๕๒๔. ๕๒๕. ๕๒๖. ๕๒๗. ๕๒๘. ๕๒๙. ๕๓๐. ๕๓๑. ๕๓๒. ๕๓๓. ๕๓๔. ๕๓๕. ๕๓๖. ๕๓๗. ๕๓๘. ๕๓๙. ๕๔๐. ๕๔๑. ๕๔๒. ๕๔๓. ๕๔๔. ๕๔๕. ๕๔๖. ๕๔๗. ๕๔๘. ๕๔๙. ๕๕๐. ๕๕๑. ๕๕๒. ๕๕๓. ๕๕๔. ๕๕๕. ๕๕๖. ๕๕๗. ๕๕๘. ๕๕๙. ๕๖๐. ๕๖๑. ๕๖๒. ๕๖๓. ๕๖๔. ๕๖๕. ๕๖๖. ๕๖๗. ๕๖๘. ๕๖๙. ๕๗๐. ๕๗๑. ๕๗๒. ๕๗๓. ๕๗๔. ๕๗๕. ๕๗๖. ๕๗๗. ๕๗๘. ๕๗๙. ๕๘๐. ๕๘๑. ๕๘๒. ๕๘๓. ๕๘๔. ๕๘๕. ๕๘๖. ๕๘๗. ๕๘๘. ๕๘๙. ๕๙๐. ๕๙๑. ๕๙๒. ๕๙๓. ๕๙๔. ๕๙๕. ๕๙๖. ๕๙๗. ๕๙๘. ๕๙๙. ๖๐๐. ๖๐๑. ๖๐๒. ๖๐๓. ๖๐๔. ๖๐๕. ๖๐๖. ๖๐๗. ๖๐๘. ๖๐๙. ๖๑๐. ๖๑๑. ๖๑๒. ๖๑๓. ๖๑๔. ๖๑๕. ๖๑๖. ๖๑๗. ๖๑๘. ๖๑๙. ๖๒๐. ๖๒๑. ๖๒๒. ๖๒๓. ๖๒๔. ๖๒๕. ๖๒๖. ๖๒๗. ๖๒๘. ๖๒๙. ๖๓๐. ๖๓๑. ๖๓๒. ๖๓๓. ๖๓๔. ๖๓๕. ๖๓๖. ๖๓๗. ๖๓๘. ๖๓๙. ๖๔๐. ๖๔๑. ๖๔๒. ๖๔๓. ๖๔๔. ๖๔๕. ๖๔๖. ๖๔๗. ๖๔๘. ๖๔๙. ๖๕๐. ๖๕๑. ๖๕๒. ๖๕๓. ๖๕๔. ๖๕๕. ๖๕๖. ๖๕๗. ๖๕๘. ๖๕๙. ๖๖๐. ๖๖๑. ๖๖๒. ๖๖๓. ๖๖๔. ๖๖๕. ๖๖๖. ๖๖๗. ๖๖๘. ๖๖๙. ๖๗๐. ๖๗๑. ๖๗๒. ๖๗๓. ๖๗๔. ๖๗๕. ๖๗๖. ๖๗๗. ๖๗๘. ๖๗๙. ๖๘๐. ๖๘๑. ๖๘๒. ๖๘๓. ๖๘๔. ๖๘๕. ๖๘๖. ๖๘๗. ๖๘๘. ๖๘๙. ๖๙๐. ๖๙๑. ๖๙๒. ๖๙๓. ๖๙๔. ๖๙๕. ๖๙๖. ๖๙๗. ๖๙๘. ๖๙๙. ๗๐๐. ๗๐๑. ๗๐๒. ๗๐๓. ๗๐๔. ๗๐๕. ๗๐๖. ๗๐๗. ๗๐๘. ๗๐๙. ๗๑๐. ๗๑๑. ๗๑๒. ๗๑๓. ๗๑๔. ๗๑๕. ๗๑๖. ๗๑๗. ๗๑๘. ๗๑๙. ๗๒๐. ๗๒๑. ๗๒๒. ๗๒๓. ๗๒๔. ๗๒๕. ๗๒๖. ๗๒๗. ๗๒๘. ๗๒๙. ๗๓๐. ๗๓๑. ๗๓๒. ๗๓๓. ๗๓๔. ๗๓๕. ๗๓๖. ๗๓๗. ๗๓๘. ๗๓๙. ๗๔๐. ๗๔๑. ๗๔๒. ๗๔๓. ๗๔๔. ๗๔๕. ๗๔๖. ๗๔๗. ๗๔๘. ๗๔๙. ๗๕๐. ๗๕๑. ๗๕๒. ๗๕๓. ๗๕๔. ๗๕๕. ๗๕๖. ๗๕๗. ๗๕๘. ๗๕๙. ๗๖๐. ๗๖๑. ๗๖๒. ๗๖๓. ๗๖๔. ๗๖๕. ๗๖๖. ๗๖๗. ๗๖๘. ๗๖๙. ๗๗๐. ๗๗๑. ๗๗๒. ๗๗๓. ๗๗๔. ๗๗๕. ๗๗๖. ๗๗๗. ๗๗๘. ๗๗๙. ๗๘๐. ๗๘๑. ๗๘๒. ๗๘๓. ๗๘๔. ๗๘๕. ๗๘๖. ๗๘๗. ๗๘๘. ๗๘๙. ๗๙๐. ๗๙๑. ๗๙๒. ๗๙๓. ๗๙๔. ๗๙๕. ๗๙๖. ๗๙๗. ๗๙๘. ๗๙๙. ๘๐๐. ๘๐๑. ๘๐๒. ๘๐๓. ๘๐๔. ๘๐๕. ๘๐๖. ๘๐๗. ๘๐๘. ๘๐๙. ๘๑๐. ๘๑๑. ๘๑๒. ๘๑๓. ๘๑๔. ๘๑๕. ๘๑๖. ๘๑๗. ๘๑๘. ๘๑๙. ๘๒๐. ๘๒๑. ๘๒๒. ๘๒๓. ๘๒๔. ๘๒๕. ๘๒๖. ๘๒๗. ๘๒๘. ๘๒๙. ๘๓๐. ๘๓๑. ๘๓๒. ๘๓๓. ๘๓๔. ๘๓๕. ๘๓๖. ๘๓๗. ๘๓๘. ๘๓๙. ๘๔๐. ๘๔๑. ๘๔๒. ๘๔๓. ๘๔๔. ๘๔๕. ๘๔๖. ๘๔๗. ๘๔๘. ๘๔๙. ๘๕๐. ๘๕๑. ๘๕๒. ๘๕๓. ๘๕๔. ๘๕๕. ๘๕๖. ๘๕๗. ๘๕๘. ๘๕๙. ๘๖๐. ๘๖๑. ๘๖๒. ๘๖๓. ๘๖๔. ๘๖๕. ๘๖๖. ๘๖๗. ๘๖๘. ๘๖๙. ๘๗๐. ๘๗๑. ๘๗๒. ๘๗๓. ๘๗๔. ๘๗๕. ๘๗๖. ๘๗๗. ๘๗๘. ๘๗๙. ๘๘๐. ๘๘๑. ๘๘๒. ๘๘๓. ๘๘๔. ๘๘๕. ๘๘๖. ๘๘๗. ๘๘๘. ๘๘๙. ๘๙๐. ๘๙๑. ๘๙๒. ๘๙๓. ๘๙๔. ๘๙๕. ๘๙๖. ๘๙๗. ๘๙๘. ๘๙๙. ๙๐๐. ๙๐๑. ๙๐๒. ๙๐๓. ๙๐๔. ๙๐๕. ๙๐๖. ๙๐๗. ๙๐๘. ๙๐๙. ๙๑๐. ๙๑๑. ๙๑๒. ๙๑๓. ๙๑๔. ๙๑๕. ๙๑๖. ๙๑๗. ๙๑๘. ๙๑๙. ๙๒๐. ๙๒๑. ๙๒๒. ๙๒๓. ๙๒๔. ๙๒๕. ๙๒๖. ๙๒๗. ๙๒๘. ๙๒๙. ๙๓๐. ๙๓๑. ๙๓๒. ๙๓๓. ๙๓๔. ๙๓๕. ๙๓๖. ๙๓๗. ๙๓๘. ๙๓๙. ๙๔๐. ๙๔๑. ๙๔๒. ๙๔๓. ๙๔๔. ๙๔๕. ๙๔๖. ๙๔๗. ๙๔๘. ๙๔๙. ๙๕๐. ๙๕๑. ๙๕๒. ๙๕๓. ๙๕๔. ๙๕๕. ๙๕๖. ๙๕๗. ๙๕๘. ๙๕๙. ๙๖๐. ๙๖๑. ๙๖๒. ๙๖๓. ๙๖๔. ๙๖๕. ๙๖๖. ๙๖๗. ๙๖๘. ๙๖๙. ๙๗๐. ๙๗๑. ๙๗๒. ๙๗๓. ๙๗๔. ๙๗๕. ๙๗๖. ๙๗๗. ๙๗๘. ๙๗๙. ๙๘๐. ๙๘๑. ๙๘๒. ๙๘๓. ๙๘๔. ๙๘๕. ๙๘๖. ๙๘๗. ๙๘๘. ๙๘๙. ๙๙๐. ๙๙๑. ๙๙๒. ๙๙๓. ๙๙๔. ๙๙๕. ๙๙๖. ๙๙๗. ๙๙๘. ๙๙๙. ๑๐๐๐.

เอกาทสโม กลหวิวาทสุตฺตนิทฺเทโส นิฏฺจิติ.

๑๑. กลหวิวาทสุดตนิทเทศ²⁵

อธิบายกลหวิวาทสูตร ว่าด้วยการทะเลาะวิวาท

พระสารีบุตรเถระจะกล่าวอธิบายกลหวิวาทสูตร ดังต่อไปนี้

[๙๗] (พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า)

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ

ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว

ความดูหมิ่นและวาจาสื่อเสียด มีมาจากไหน

กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน

ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น

คำว่า **การทะเลาะ** ในคำว่า **การทะเลาะ การวิวาท ... มีมาจากไหน** อธิบายว่า การทะเลาะมีอาการอย่างเดียวกันกับการวิวาท ได้แก่ การทะเลาะ ก็คือการวิวาท การวิวาท ก็คือการทะเลาะ

อีกนัยหนึ่ง ว่าโดยการทะเลาะที่มีอาการต่างจากการวิวาท การวิวาทที่เป็นส่วนเบื้องต้นแห่งการทะเลาะ เรียกว่า การวิวาท กล่าวคือ พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้ กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ พรหมณ์วิวาทกับพรหมณ์ก็ได้ คหบดีวิวาทกับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาก็ได้ บิดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับบิดาได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ สหายวิวาทกับสหายก็ได้ นี้ชื่อว่าการวิวาท

การทะเลาะ เป็นอย่างไร

คือ คนครองเรือนไต่หาเรื่องกัน ก็ทำการทะเลาะกันด้วยกายวาจา บรรพชิตต้องอาบัติก็ทำการทะเลาะกันด้วยกายวาจา นี้ชื่อว่าการทะเลาะ

คำว่า **การทะเลาะ การวิวาท ... มีมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิต ทูลถาม ทูลสอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศมูล เหตุ ต้นเหตุ การเกิดขึ้น แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย เหตุเกิดว่า การทะเลาะและการวิวาท มีมาจากไหน คือ เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า การทะเลาะ การวิวาท ... มีมาจากไหน

ว่าด้วยความคร่ำครวญ

คำว่า **ความคร่ำครวญ** ในคำว่า **ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่** อธิบายว่า ความบ่นเพ้อ ความคร่ำครวญ กิริยาที่บ่นเพ้อ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่บ่นเพ้อ ภาวะที่คร่ำครวญ การพูดพล่าม การพูดเพ้อ การพูดเพ้อเจ้อ ความพรวดเพ้อ กิริยาที่พรวดเพ้อ

²⁵ ดูเทียบ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๖๙-๘๘๔/๗๐๘

ภาวะที่พำเพื่อ ของผู้ถูกความเสียหายของญาติกระทบบ้าง ถูกความเสียหายแห่งโภคทรัพย์ กระทบบ้าง ถูกความเสียหายเพราะโรคกระทบบ้าง ถูกศีลวิบัติกระทบบ้าง ถูกทมิฬวิบัติกระทบบ้าง ประจวบกับความเสียหายนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง

ว่าด้วยความเศร้าโศก

คำว่า **ความเศร้าโศก** ได้แก่ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความเศร้าโศกภายใน ความเศร้าโศกมากภายใน ความเร่าร้อนภายใน ความเร่าร้อนมากภายใน ความหม่นหมองแห่งจิต ความทุกข์ใจ ถูกศรคือความเศร้าโศกของผู้ถูกความเสียหายของญาติ กระทบบ้าง ถูกความเสียหายแห่งโภคทรัพย์กระทบบ้าง ถูกความเสียหายเพราะโรคกระทบบ้าง ถูกศีลวิบัติกระทบบ้าง ถูกทมิฬวิบัติกระทบบ้าง ประจวบกับความเสียหายอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง

คำว่า **ความตระหนี่** ได้แก่ มัจฉริยะ ๕ อย่าง คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ
๒. กุลมัจฉริยะ
๓. ลาภมัจฉริยะ
๔. วัฒนมัจฉริยะ
๕. ธัมมมัจฉริยะ

ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนียว ความที่จิตเจ็บร้อน (ในการให้) ความที่จิตหวงแหนเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นร็กดี ความตระหนี่ธาคูก็ดี ความตระหนี่อายุตนะก็ดี ความมุ่งแต่จะได้อะไรดี นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่ รวมความว่า ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่

คำว่า **ความถือตัว** ในคำว่า **ความถือตัว ความดูหมิ่นและวาจาส่อเสียด** อธิบายว่า คนบางคนในโลกนี้ เกิดความถือตัว เพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง เพราะเป็นบุตรของผู้มีตระกูลบ้าง เพราะเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง เพราะมีทรัพย์บ้าง เพราะการศึกษาบ้าง เพราะหน้าที่การงานบ้าง เพราะมีหลักแห่งศิลปวิทยาบ้าง เพราะวิทยฐานะบ้าง เพราะความคงแก่เรียนบ้าง เพราะปฏิภาณบ้าง เพราะสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง

คำว่า **ความดูหมิ่น** ได้แก่ คนบางคนในโลกนี้ ดูหมิ่นผู้อื่น เพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ... เพราะสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง

ว่าด้วยผู้มีวาจาส่อเสียด

คำว่า **และวาจาส่อเสียด** อธิบายว่า คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไปบอกคนข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ด้วยวิธีนี้ ก็ทำคนที่สามัคคีให้แตกแยก หรือสนับสนุนผู้ที่แตกแยกกันแล้วชอบการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ยินดีการแบ่งพวกแบ่งเหล่า สนุกกับการแบ่งพวกแบ่งเหล่า พุดแต่เรื่องก่อให้เกิดการแบ่งพวกแบ่งเหล่า นี้ตรัสเรียกว่า ความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด

อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก ๒. ด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน

บุคคลย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รักด้วยคิดว่า “เราจักเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่คุ้นเคย เป็นที่สนิทสนม เป็นที่ดีใจของผู้นี้” บุคคล ย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างนี้

บุคคลย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยคิดว่า “ทำอย่างไร ชนเหล่านี้ พึงเป็นคนแปลกแยก แตกต่าง เป็นพรรคเป็นเหล่า เป็น ๒ พวก เป็น ๒ ฝ่าย ๒ ฝัก ๒ ฝ่าย แยกแยก ไม่ปรองดองกัน อยู่ลำบาก ไม่สบาย” บุคคลย่อมนำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างนี้ รวมความว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาเสื่อมเสีย

คำว่า **กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิต ทูลถาม ทูลสอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรง ประกาศมูล เหตุ ต้นเหตุ การเกิดขึ้น แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณฺ์ ปัจจัย เหตุเกิดแห่งกิเลส ๘ จำพวกเหล่านี้ว่า กิเลส ๘ จำพวกเหล่านี้ คือ

๑. การทะเลาะ	๒. การวิวาท
๓. ความคร่ำครวญ	๔. ความเศร้าโศก
๕. ความตระหนี่	๖. ความถือตัว
๗. ความดูหมิ่น	๘. วาจาเสื่อมเสีย

มีมาจากไหน คือ เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้น จากไหน ปรากฏจากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน

คำว่า **ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น** อธิบายว่า ขอเชิญพระองค์โปรดตรัส คือ ขอโปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอก เหตุนั้น ด้วยเหตุนั้น พระพุทธเนรมิต จึงทูลถามว่า

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว
ความดูหมิ่นและวาจาเสื่อมเสีย มีมาจากไหน
กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน
ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น

[๙๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

**การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว**

ความดูหมิ่นและวาจาใส่ร้าย มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก
 การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่
 มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว
 ก็มีวาจาใส่ร้ายเกิดขึ้น

ว่าด้วยการทะเลาะเป็นต้น มาจากสิ่งเป็นที่รัก

คำว่า สิ่งเป็นที่รัก ในคำว่า การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้า
 โศก ความตระหนี่ ... มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก ได้แก่ สิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก คือ (๑) สัตว์ (๒)
 สังขาร

สัตว์เหล่าไหนเป็นที่รัก สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็น ประโยชน์
 ปรารถนาแต่สิ่งที่เกิดกุศล ปรารถนาแต่ความผาสุก ปรารถนาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะ คือ
 มารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิต
 ของผู้นั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าสิ่งเป็นที่รัก

สังขารเหล่าไหนเป็นที่รัก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่า
 สิ่งเป็นที่รัก

ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะถูกแย่งชิงไป ย่อมก่อการทะเลาะกันบ้าง
 เมื่อสิ่งเป็นที่รักกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมก่อการทะเลาะกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว
 ย่อมก่อการทะเลาะกันบ้าง ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะแปรผันไป ย่อมก่อการ
 ทะเลาะกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักกำลังแปรผันไป ย่อมก่อการทะเลาะกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รัก
 แปรผันไปแล้ว ย่อมก่อการทะเลาะกันบ้าง

ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะถูกแย่งชิงไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่
 รักกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง
 ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะแปรผันไป ย่อมวิวาท กันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักกำลัง
 แปรผันไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รัก แปรผันไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง

ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะถูกแย่งชิงไป ย่อมคร่ำครวญบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่
 รักกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมคร่ำครวญบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมคร่ำครวญบ้าง
 ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะแปรผันไป ย่อมคร่ำครวญบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักกำลัง
 แปรผันไป ย่อมคร่ำครวญบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักแปรผันไปแล้ว ย่อมคร่ำครวญบ้าง

ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะถูกแย่งชิงไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่
 รักกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง
 ชนทั้งหลายผู้หวาดระแวงว่าสิ่งเป็นที่รักจะแปรผันไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รักกำลัง
 แปรผันไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อสิ่งเป็นที่รัก แปรผันไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง

ชนทั้งหลาย ย่อมรักษา ปกป้อง ถือครอง ยึดถือว่าเป็นของเรา ประพฤติ ตระหนี่อยู่ซึ่ง
 สิ่งเป็นที่รัก

คำว่า **ความถือตัว ความดูหมิ่นและวาจาส่อเสียด** อธิบายว่า คนทั้งหลายเกิดความถือตัวเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เกิดความดูหมิ่นเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก

คนทั้งหลายเกิดความถือตัวเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เป็นอย่างไร

คือ คนทั้งหลายเกิดความถือตัวเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รักว่า “เราเป็นผู้มีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ถูกใจ” คนทั้งหลายเกิดความถือตัวเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เป็นอย่างนี้

คนทั้งหลายเกิดความดูหมิ่นเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เป็นอย่างไร

คือ คนทั้งหลายเกิดความดูหมิ่นเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รักว่า “เราเป็นผู้มีปกติ ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ถูกใจ” ส่วนคนอื่นเหล่านี้ หามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ถูกใจไม่ คนทั้งหลายเกิดความดูหมิ่นเพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เป็นอย่างนี้

คำว่า **วาจาส่อเสียด** อธิบายว่า คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กล่าววาจาส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้...อย่างนี้ ชื่อว่านำวาจา ส่อเสียดเข้าไป โดยมุ่งหวังให้เขาแตกกัน รวมความว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด

คำว่า **การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่** ได้แก่ กิเลส ๗ ชนิดเหล่านี้ คือ

๑. การทะเลาะ	๒. การวิวาท
๓. ความคร่ำครวญ	๔. ความเศร้าโศก
๕. ความถือตัว	๖. ความดูหมิ่น
๗. วาจาส่อเสียด	

ประกอบ คือ เกี่ยวเนื่อง ต่อเนื่อง สืบเนื่องในความตระหนี่ รวมความว่า การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่

คำว่า **เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว ก็มีวาจาส่อเสียดเกิดขึ้น** อธิบายว่า เมื่อ การวิวาท เกิด คือ เกิดขึ้น บังเกิด บังเกิดขึ้น ปรากฏแล้ว คนทั้งหลายย่อมนำ วาจาส่อเสียดเข้าไป คือ ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไปบอกข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ด้วยวิธีนี้ ก็ทำคนที่สามัคคีให้แตกแยก หรือสนับสนุนผู้ที่แตกแยกกันแล้ว ชอบการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ยินดีการแบ่งพวกแบ่งเหล่า สนุกกับการแบ่งพวกแบ่งเหล่า พุดแต่เรื่องก่อให้เกิดการแบ่งพวกแบ่งเหล่า นี้ตรัสเรียกว่า วาจาส่อเสียด

อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก (๒) ด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน

บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รักว่า “เราจักเป็นที่รักเป็นที่พอใจ เป็นที่คั่นเคย เป็นที่สนิทสนม เป็นที่ดีใจของผู้นี้” บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างนี้

บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างไร

คือ บุคคลยอมให้นำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกันว่า “ทำอย่างไร ชนเหล่านี้ พึงเป็นคนแปลกแยก แตกต่าง เป็นพรรคเป็นเหล่า เป็น ๒ พวก เป็น ๒ ฝ่าย ๒ ผัก ๒ ฝ้าย แตกแยก ไม่ปรองดองกัน อยู่ลำบากไม่สบาย” บุคคลยอมให้นำวาจาเสื่อมเสียเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างนี้ รวมความว่า เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว ก็มีวาจาเสื่อมเสียเกิดขึ้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
 ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว
 ความดูหมิ่น และวาจาเสื่อมเสีย มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก
 การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่
 มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว
 ก็มีวาจาเสื่อมเสียเกิดขึ้น

[๙๙] (พระพุทธนรมิตทูลถามว่า)

สิ่งเป็นที่รักในโลกมีอะไรเป็นต้นเหตุ
และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ
ความโลภของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ
ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า
ความหวังและความสำเร็จหวังนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ

ว่าด้วยอะไรเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งเป็นที่รัก

คำว่า **สิ่งเป็นที่รักในโลกมีอะไรเป็นต้นเหตุ** อธิบายว่า พระพุทธนรมิต ทูลถาม ทูลสอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่ง สิ่งเป็นที่รักว่า สิ่งเป็นที่รัก มีอะไรเป็นต้นเหตุ คือ เกิดจากอะไร เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากอะไร บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากอะไร มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า สิ่งเป็นที่รักในโลก มีอะไรเป็นต้นเหตุ

คำว่า **และชนเหล่าใด** ในคำว่า **และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ** ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์

คำว่า **เพราะความโลภ** ได้แก่ ความโลภ กิริยาที่โลภ ภาวะที่โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่กำหนัดนัก ภาวะที่กำหนัดนัก อภิขณา อุกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า **ท่องเที่ยวไป** ได้แก่ ท่องเที่ยวไป คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นโลก ธาตุโลก อายตนโลก รวมความว่า **และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ**

คำว่า **ความหวังและความสำเร็จหวังนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิตทูลถาม ทูลสอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งความหวังและความสำเร็จหวังว่า ความหวังและความสำเร็จหวังมีอะไรเป็นต้นเหตุ คือ เกิดจากอะไร เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากอะไร บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากอะไร มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ

คำว่า **ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า** อธิบายว่า ความหวังและความสำเร็จหวังใด เป็นที่ไปในเบื้องหน้า คือ เป็นเกาะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่หลีกเร้น เป็นที่พึ่งของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวัง เป็นที่ไปในเบื้องหน้า รวมความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเนรมิตจึงทูลถามว่า

สิ่งเป็นที่รักในโลกมีอะไรเป็นต้นเหตุ

และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ

ความโลภของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ

ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า

ความหวังและความสำเร็จหวังนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ

[๑๐๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ

และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ

ความโลภของชนเหล่านั้นมีความพอใจเป็นต้นเหตุ

ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า

ความหวังและความสำเร็จหวังของนรชนนั้น

มีความพอใจนี้เป็ต้นเหตุ

คำว่า **ความพอใจ** ในคำว่า **สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ** ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพ็ดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความร่ำร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ หวังน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบ คือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย

อีกนัยหนึ่ง ความพอใจ ๕ อย่าง คือ

๑. ความพอใจในการแสวงหา ๒. ความพอใจในการได้

๓. ความพอใจในการบริโภค ๔. ความพอใจในการสะสม

๕. ความพอใจในการสละ

ความพอใจในการแสวงหา เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ก็แสวงหารูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โภภะ นี้ชื่อว่าความพอใจในการแสวงหา

ความพอใจในการได้ เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมได้รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส... โภภะ นี้ชื่อว่าความพอใจในการได้

ความพอใจในการบริโภค เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมบริโภค รูป...เสียง...กลิ่น...รส... โภภะ นี้ชื่อว่าความพอใจในการบริโภค

ความพอใจในการสะสม เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมทำการ สะสมทรัพย์ ด้วยหวังว่า “จักมีประโยชน์ในคราวเกิดอันตราย” นี้ชื่อว่าความพอใจในการสะสม

ความพอใจในการสละ เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมสละทรัพย์ให้แก่ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พลเดินเท้า ด้วยคิดว่า “คนเหล่านี้ จักรักษา ปกป้อง ห้อมล้อมเรา” นี้ชื่อว่าความพอใจในการสละ

ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก

คำว่า **สิ่งเป็นที่รัก** ได้แก่ สิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก คือ (๑) สัตว์ (๒) สังขาร ... สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าสิ่งเป็นที่รัก ... สังขารเหล่านี้ชื่อว่าสิ่งเป็นที่รัก²⁶

คำว่า **สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ** อธิบายว่า สิ่งเป็นที่รัก มีความพอใจเป็นต้นเหตุ คือ มีความพอใจเป็นเหตุเกิด มีความพอใจเป็นกำเนิด มีความพอใจเป็นแดนเกิด รวมความว่า สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ

คำว่า **ชนเหล่าใด** ในคำว่า **และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะ ความโลภ** ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิษฐ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์

คำว่า **เพราะความโลภ** ได้แก่ ความโลภ กิรยาที่โลภ ภาวะที่โลภ ความกำหนัดนัก กิรยาที่กำหนัดนัก ภาวะที่กำหนัดนัก อภิขณา อกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า **ท่องเที่ยวไป** ได้แก่ ท่องเที่ยวไป คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก...ในอายตนโลก²⁷ รวมความว่า และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ

²⁶ ดูรายละเอียดข้อ ๙๘/๓๐๑

²⁷ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๒

ว่าด้วยความหวัง

คำว่า **ความหวังและความสำเร็จหวังของนรชนนั้นมีความพอใจนี้เป็นต้นเหตุ** อธิบายว่า ตัณหา ตรัสเรียกว่า ความหวัง คือ ความกำหนด ความกำหนดนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ²⁸

คำว่า **ความสำเร็จหวัง** อธิบายว่า คนบางคนในโลกนี้ เมื่อแสวงหารูปก็ได้รูป เป็นผู้สมหวังในรูป เมื่อแสวงหาเสียง...กลิ่น...รส ... โผฏฐัพพะ ... ตระกูล ... หมู่คณะ ... อาวาส ... ลาก ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... ปิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ... พระสูตร ... พระวินัย ... พระอภิธรรม ... อารัญญิกังค-คฤงค ... ปิณฑปาติกัณคคฤงค ... ปังสุภูติ กัณคคฤงค ... เตจีวริกัณคคฤงค ... สप्तทาน-จาริกัณคคฤงค ... ขลุปัจฉาภัตติกัณคคฤงค ... เนสัชชีกัณคคฤงค ... ยถาสันถติกัณคคฤงค ... ปฐมฎาน ... ทุตติยฎาน ... ตติยฎาน ... จตุตถฎาน ... อากาสนัญญาตนสมาบัติ ... วิญญาณัญญาตนสมาบัติ ... อากัญญาตนสมาบัติ ... เมื่อแสวงหา เนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติ ก็ได้เนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติ เป็นผู้สมหวังในเนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติ (สมจริงดังที่พระกาฬุทายีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า)

ชาวนาไถนาก็ด้วยหวังผล หวานพืชก็ด้วยหวังผล

พวกพ่อค้าเที่ยวหาทรัพย์เดินเรือไปสู่สมุทรก็ด้วยหวังผล

ข้าพระองค์อยู่ในที่นี้ด้วยความหวังอันใด

ขอความหวังอันนั้นของข้าพระองค์จงสำเร็จเถิด²⁹

ความสำเร็จตามความหวัง ตรัสเรียกว่า ความสำเร็จหวัง

คำว่า **ความหวังและความสำเร็จหวังของนรชนนั้น มีความพอใจนี้เป็นต้นเหตุ** อธิบายว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีความพอใจนี้เป็นต้นเหตุ มีความพอใจเป็นเหตุเกิด มีความพอใจเป็นกำเนิด มีความพอใจเป็นแดนเกิด รวมความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีความพอใจนี้เป็นต้นเหตุ

คำว่า **ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า** อธิบายว่า ความหวังและความสำเร็จหวังใด เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ด้านทาน เป็นที่หลีกเร้น เป็นที่พึ่งของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็นที่ไปใน เบื้องหน้า รวมความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ

และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ

ความโลภของชนเหล่านั้นมีความพอใจเป็นต้นเหตุ

ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า

²⁸ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๐-๑๑

²⁹ ดูเทียบ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๓๐/๔๓๒

ความหวังและความสำเร็จหวังของนรชนนั้น
มีความพอใจนี้เป็นต้นเหตุ

[๑๐๑] (พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า)

ฉันทะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน

และการตัดสินใจมีมาจากไหน

อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นคนพุดเท็จ

และความสงสัยมีมาจากอะไร

และธรรมเหล่าใดพระสมณะตรัสไว้แล้ว

ธรรมเหล่านั้นมีมาจากอะไร

ว่าด้วยฉันทะเป็นต้น มีอะไรเป็นต้นเหตุ

คำว่า **ฉันทะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิตทูลถาม ทูล
สอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งฉันทะว่า ฉันทะมีต้นเหตุมา
จากไหน คือ เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากไหน
มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า
ฉันทะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน

คำว่า **และการตัดสินใจมีมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิตทูลถาม ทูล
สอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งการตัดสินใจว่า การตัดสิน
ใจมีมาจากไหน คือ เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏ
จากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไร เป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวม
ความว่า และการตัดสินใจมีมาจากไหน

คำว่า **ความโกรธ** ในคำว่า **ความโกรธ ความเป็นคนพุดเท็จ และความ สงสัย**
อธิบายว่า ใจปองร้าย มุ่งร้าย ชัดเคื่อง ชุ่นเคื่อง เคื่อง เคื่องมาก เคื่องตลอด ชัง ชิงชัง เกลียดชัง
ใจพยาบาท ใจแค้นเคื่อง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิด
ประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิด ปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย
ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิตเห็นปานนี้

มุสาวาท ตรัสเรียกว่า ความเป็นคนพุดเท็จ

ความลังเล ตรัสเรียกว่า ความสงสัย รวมความว่า ความโกรธ ความเป็นคนพุดเท็จ
และความสงสัย

คำว่า **และธรรมเหล่าใด** ในคำว่า **และธรรมเหล่าใดพระสมณะตรัสไว้แล้ว**
อธิบายว่า ธรรมเหล่าใด ดำเนินไปพร้อมกัน คือ เกิดพร้อมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน เกิด
คราวเดียวกัน ดับคราวเดียวกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับความโกรธ
ความเป็นคนพุดเท็จ และความสงสัย ธรรมเหล่านี้ตรัสเรียกว่า ธรรมเหล่าใด

อีกนัยหนึ่ง กิเลสเหล่าใดมีชาติเป็นอย่างอื่น ตั้งอยู่แล้วโดยอาการอื่น กิเลสเหล่านี้ ตรัสเรียกว่า ธรรมเหล่าใด

คำว่า **พระสมณะตรัสไว้แล้ว** ได้แก่ พระสมณะ คือ ผู้มีบาปสงบแล้ว เป็น พราหมณ์ ผู้ลอบบาปธรรมแล้ว เป็นภิกษุผู้ตัดมูลแห่งกิเลสแล้ว ผู้พ้นแล้วจาก เครื่องผูกคืออกุศลมูลทุกอย่าง ตรัสไว้แล้ว คือ ทรงพูด บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศไว้แล้ว รวมความว่า และธรรมเหล่าใดพระสมณะ ตรัสไว้แล้ว ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเนรมิตจึง ทูลถามว่า

ฉันทะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน
และการตัดสินใจมีมาจากไหน
อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ
และความสงสัยมีมาจากอะไร
และธรรมเหล่าใดพระสมณะตรัสไว้แล้ว
ธรรมเหล่านั้นมีมาจากอะไร

[๑๐๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่า น่าดีใจ น่าเสียใจ

ฉันทะก็จะมีขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น

ชนในโลกมองเห็นความเสื่อม

และความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว ย่อมทำการตัดสินใจ

คำว่า **น่าดีใจ** ในคำว่า **ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่า น่าดีใจ น่าเสียใจ** ได้แก่ สุขเวทนา และสิ่งที่น่าปรารถนา

คำว่า **น่าเสียใจ** ได้แก่ ทุกขเวทนา และสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา

คำว่า **ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใด** ได้แก่ พูดถึงสิ่งใด คือ กล่าวถึง บอกถึง แสดงถึง ชี้แจงถึงสิ่งใด รวมความว่า ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่า น่าดีใจ น่าเสียใจ

คำว่า **ฉันทะก็จะมีขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น** อธิบายว่า ฉันทะ ย่อมมี มีขึ้น คือ เกิด เกิดขึ้น บังเกิด บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความน่าดีใจและน่าเสียใจ คือ อาศัยสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส สิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย รวมความว่า ฉันทะก็จะมีขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น

ว่าด้วยความเกิดแห่งรูป

คำว่า **ในรูปทั้งหลาย** ในคำว่า **มองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลาย** แล้ว ได้แก่ มหาภูตรูป³⁰ ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป³¹ ๔

ความเจริญแห่งรูปทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ ความเจริญ ความเกิด ความเกิดขึ้น ความบังเกิด ความบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่าความเจริญแห่งรูปทั้งหลาย

ความเสื่อมแห่งรูปทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกไป ความทำลายไป ความเป็นธรรมชาติไม่เที่ยง ความสูญหายไปแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความเสื่อมแห่งรูปทั้งหลาย

คำว่า **มองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว** ได้แก่ เห็นแล้ว คือ แลเห็นแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ซึ่งความเจริญและความเสื่อมในรูปทั้งหลาย รวมความว่า มองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว

ว่าด้วยการตัดสินใจ

คำว่า **ชนในโลก ... ย่อมทำการตัดสินใจ** อธิบายว่า

คำว่า **การตัดสินใจ** ได้แก่ การตัดสินใจ ๒ อย่าง คือ (๑) การตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา (๒) การตัดสินใจด้วยอำนาจวิภูฏิ

ชนย่อมทำการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา เป็นอย่างไร

คือ สำหรับคนบางคนในโลกนี้ โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และโภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความหมดสิ้นไป เขามีความคิดอย่างนี้ว่า “เพราะอุบายอะไรหนอ โภคทรัพย์

³⁰ มหาภูตรูป ๔ ดูเชิงอรรถข้อ ๑๐/๕๒

³¹ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ หรือทับศัพท์บาลีว่า อุปาทยรูป มี ๒๔ คือ

- ก. ปสาทรูป ๕ รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย
- ข. โคจรรูป หรือวิสัยรูป ๕ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์ (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) โผฏฐัพพะ (ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูตรูป ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย)
- ค. ภาวะรูป ๒ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ (๑๐) อิตถิตตะ อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง (๑๑) ปุริสตัดตะ ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย
- ง. หทัยรูป รูปคือหทัย (๑๒) หทัยวัตถุ ที่ตั้งแห่งใจ หัวใจ
- จ. ชีวิตรูป ๑ รูปที่เป็นชีวิต (๑๓) ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต
- ฉ. อาหารรูป ๑ รูปคืออาหาร (๑๔) กวพิงการหาร อาหารคือคำข้าว
- ช. ปริจเฉทรูป ๑ รูปที่กำหนดเทศะ (๑๕) อากาสธาตุ สภาวะคือช่องว่าง
- ญ. วิญญูติรูป ๒ รูปคือการเคลื่อนไหวให้ความหมาย (๑๖) กายวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยกาย (๑๗) วจีวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยวาจา
- ฎ. วิจารณ์รูป ๕ รูปคืออาการที่ตัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ (๑๘) (รูปัสส) ลหุตตา ความเบา (๑๙) (รูปัสส) มุฑุตตา ความอ่อนสลวย (๒๐) (รูปัสส) กัมมัณญุตตา ความควรแก่การงาน ใช้งานได้ (และวิญญูติรูป ๒ แต่ท่านไม่นับเพราะซ้ำกับข้อ ญ)
- ฏ. ลักษณะรูป ๔ รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด (๒๑) (รูปัสส) อุปจย ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น (๒๒) (รูปัสส) สันตติ ความสืบต่อ (๒๓) (รูปัสส) ชรตตา ความทรุดโทรม (๒๔) (รูปัสส) อนิจจตา ความปรวนแปรแตกสลาย (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๘๔-๕๘๕/๑๖๙-๒๕๕)

ที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา จึงไม่เกิดขึ้น และโรคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว จึงถึงความสิ้นไป” เขาก็มีความคิดต่อไปอย่างนี้ว่า “เมื่อเรามัวแต่ตีมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โรคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น และโรคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเรามัวแต่เที่ยวกลางคืน ... เมื่อเรามัวแต่เที่ยวดูมหรสพ ... เมื่อเรามัวแต่อยู่ในความประมาทด้วยการเล่นการพนัน ... เมื่อเรามัวแต่คบคนชั่วเป็นมิตร ... เมื่อเรามัวแต่เกียจคร้าน โรคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น โรคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป” ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว จึงไม่ประพฤติสิ่งที่ เป็นทางเสื่อมแห่งโรคทรัพย์ ๖ ประการ ประพฤติแต่สิ่งที่ เป็นทางเจริญแห่งโรคทรัพย์³² ๖ ประการ ชนย่อมทำการตัดสิ้นใจด้วยอำนาจตัณหาเป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมดำเนินชีวิตด้วยกสิกรรม พาณิชยกรรม โครกขกรรม (เลี้ยงปศุสัตว์) ศาสตร์แห่งการยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ชนย่อมทำการตัดสิ้นใจด้วยอำนาจตัณหา เป็นอย่างนี้บ้าง

ชนยอมทำการตัดสิ้นใจด้วยอำนาจทิฏฐิ เป็นอย่างไร

คือ เมื่อตาเกิดขึ้น ก็เข้าใจว่า “ตัวของเราเกิดขึ้นแล้ว”

เมื่อตาหายไปก็เข้าใจว่า “ตัวของเราหายไปแล้ว ตัวของเราไม่มีเสียแล้ว”

ชนยอมทำการตัดสิ้นใจด้วยอำนาจทิฏฐิเป็นอย่างนี้บ้าง

เมื่อหู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ... รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... เมื่อโงฐฐัพพะเกิดขึ้น ก็เข้าใจว่า “ตัวของเราเกิดขึ้นแล้ว”

เมื่อโงฐฐัพพะหายไปก็เข้าใจว่า “ตัวของเราหายไปแล้ว ตัวของเราไม่มีเสียแล้ว”

ชนยอมทำ คือให้เกิด ให้เกิดขึ้น ให้บังเกิด ให้บังเกิดขึ้นซึ่งการตัดสิ้นใจด้วยอำนาจทิฏฐิ เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า **ชน** ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ ... มนุษย์

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก ... ในอายตนโลก รวมความว่า ชนในโลกยอมทำการตัดสิ้นใจ ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่า น่าดีใจ น่าเสียใจ

ฉันทะก็จะมิขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น

ชนในโลกมองเห็นความเสื่อม

และความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว ย่อมทำการตัดสิ้นใจ

[๑๐๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า)

ธรรมแม้เหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ

และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มี

บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ

³² ทางเจริญแห่งโรคทรัพย์ ๖ ประการ (๑) ไม่เป็นนักเลงหญิง (๒) ไม่เป็นนักเลงสุรา (๓) ไม่เป็นนักเลง การพนัน (๔) มีมิตรดี (๕) มีสหายดี (๖) ใฝ่ใจในกัลยาณมิตร (อง.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๖)

และธรรมเหล่าใดพระสมณะทรงทราบแล้วตรัสไว้

ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มี

คำว่า **ความโกรธ** ในคำว่า **ความโกรธ** **ความเป็นคนพูดเท็จ** และ **ความสงสัย** ได้แก่ ใจปองร้าย มุ่งร้าย ... เห็นปานนี้

มุสาวาท ตรัสเรียกว่า **ความเป็นคนพูดเท็จ**

ความลังเล ตรัสเรียกว่า **ความสงสัย**

ความโกรธย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง

มุสาวาทย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง

ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ ความโกรธย่อมเกิดเพราะสำคัญว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา” ความโกรธย่อมเกิดเพราะสำคัญว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา” ความโกรธย่อมเกิดเพราะสำคัญว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา” ความโกรธย่อมเกิดเพราะสำคัญว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา” ความโกรธย่อมเกิด เพราะสำคัญว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ประโยชน์ กำลังทำสิ่งที่ประโยชน์ จักทำสิ่งที่ประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา” ความโกรธย่อมเกิด เพราะอาศัย สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้

ความโกรธย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ เมื่อบุคคลหวาดระแวงว่าสิ่งที่น่าปรารถนาจะถูกแย่งชิงไป ก็เกิดความโกรธ เมื่อสิ่งที่น่าปรารถนากำลังถูกแย่งชิงไปก็เกิดความโกรธ เมื่อสิ่งที่น่าปรารถนาถูกแย่งชิงไปแล้ว ก็เกิดความโกรธ เมื่อบุคคลหวาดระแวงว่า สิ่งที่น่าปรารถนาจะแปรผันไป ก็เกิดความโกรธ เมื่อสิ่งที่น่าปรารถนากำลังแปรผันไป ก็เกิดความโกรธ เมื่อสิ่งที่น่าปรารถนาแปรผันไปแล้ว ก็เกิดความโกรธ ความโกรธย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จ

มุสาวาทย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ ถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือเชือก ก็พูดเท็จทั้งที่รู้ เพื่อให้พ้นการจองจำนั้น ถูกมัดด้วยเครื่องจองจำคือเชือก ... ถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือโซ่ตรวน ... ถูกมัดด้วยเครื่องจองจำคือหวาย ... ถูกมัดด้วยเครื่องจองจำคือเถาวัลย์ ... ถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือคุก ... ถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือการล้อมรั้ว ... ถูกจองจำไว้ภายในบ้าน นิคม

เมือง หรือรัฐ ... หรือถูกจองจำไว้ภายในชนบท ก็พูดเท็จทั้งที่รู้ เพื่อให้พ้นการจองจำนั้น มุสวาทย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้

มุสวาทย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ พูดเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งรูปที่น่าพอใจ พูดเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งเสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ ... เพราะเหตุแห่งจีวร ... เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ... เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ พูดเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัชชบิณฑบาต มุสวาทย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความสงสัย

ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ด้วยคิดว่า “เราจักพ้นจากโรคตา หรือไม่พ้นจากโรคตาหนอ เราจักพ้นจากโรคหู ... จากโรคจมูก ... จากโรคลิ้น ... จากโรคกาย ... จากโรคเกี่ยวกับศีรษะ ... จากโรคเกี่ยวกับหู ... จากโรคเกี่ยวกับปาก ... จากโรคเกี่ยวกับฟัน หรือไม่พ้นจากโรคเกี่ยวกับฟันหนอ” ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้

ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างไร

คือ ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาด้วยคิดว่า “เราจักได้รูปที่น่าพอใจ หรือไม่ได้รูปที่น่าพอใจหนอ เราจักได้เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... ตระกูด ... หมู่นณะ ... อาวาส ... ลาก ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจฉัยเภสัชชบิณฑบาต หรือไม่ได้คิลานปัจฉัยเภสัชชบิณฑบาตหนอ” ความสงสัยย่อมเกิด เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นอย่างนี้ รวมความว่า ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จและความสงสัย

คำว่า **ธรรมแม่เหล่านี้ ... เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มี** อธิบายว่า เมื่อความดีใจและความเสียใจมีอยู่ คือเมื่อความสุขและความทุกข์ โสมนัส และโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย มีอยู่ คือ ปรากฎอยู่ อันตนเข้าไปได้อยู่ ธรรมเหล่านี้ก็มีได้ รวมความว่า ธรรมแม่เหล่านี้ ... เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มี

คำว่า **บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ** อธิบายว่า ญาณ³³ ที่ชื่อว่า ทางแห่งญาณ อารมณแห่งญาณ ที่ชื่อว่าทางแห่งญาณ ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับญาณ ก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ เปรียบเหมือนอริยมรรค³⁴ ที่ชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวมรรค³⁵ ที่ชื่อว่าทางแห่งเทวะ พรหมมรรค³⁶ ที่ชื่อว่าทางแห่งพรหม ฉนฺได ญาณที่ชื่อว่าทางแห่งญาณ อารมณแห่งญาณ ที่ชื่อว่าทางแห่งญาณ ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับญาณ ก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ ฉนฺนนั้นเหมือนกัน

ว่าด้วยสิกขา ๓

คำว่า **พึงศึกษา** ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ

๑. อธิศีลสิกขา
๒. อธิจิตตสิกขา
๓. อธิปัญญาสิกขา

อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สรรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบทยู่ คือ สีสัณธ์เล็ก สีส

³³ ญาณ ในที่นี้ หมายถึงญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ ความหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด

๑. นามรูปปริเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้นามและรูป
๒. ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
๓. สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
๔. อุทัยัพพยานุัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ
๕. ภังคานุัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความสลายเห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปหมด
๖. ภยตูปุฏฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น
๗. อาทีนวานุัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ
๘. นิพพิทานุัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย
๙. มุญฺจิตกัมยตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น
๑๐. ปฏิสังขานุัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดปล่อยออก
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่นิยมยินดีร้ายในสังขารทั้งหลาย
๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมิกญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่ การหยั่งรู้อริยสัจ
๑๓. โคตรภูญาณ ญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวข้อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยะบุคคล
๑๔. มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยะบุคคลแต่ละขั้น
๑๕. ผลญาณ ญาณในอริยผล ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยะบุคคลขั้นนั้นๆ
๑๖. ปัจจเวกชนญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน สรรวจรัมมรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลส ที่เหลืออยู่ และ นิพพาน(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

³⁴ อริยมรรค ดูเชิงอรรถข้อ ๕/๑๘

³⁵ เทวมรรค คือเทวธรรมนั่นเอง หมายถึงธรรมของเทวดา ได้แก่ (๑) หิริ (๒) โอตตปปะ (๓) สุกกธรรม แปลว่าธรรมฝ่ายขาว เป็นชื่อแห่งหิริและโอตตปปะ สุกกธรรมได้แก่ สุจริตในไตรทวาร (๑. กายสุจริต ๓ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ๒. วจีสุจริต ๔ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ๓. มโนสุจริต ๓ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตคิดพยาบาท มีความเห็นชอบ) (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘-๙/๖๓, อง.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔)

³⁶ พรหมมรรค คือพรหมจรรย์นั่นเอง พรหมจรรย์คือจริยธรรมที่ประเสริฐ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดูเชิงอรรถข้อ ๕/๑๘ และ ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๐/๗๕

ชั้นใหญ่ คือเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพุดิ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอริสัสสิกขา

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ... บรรลุจตุตถฌานอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ... เหล่านี้อาสวะ”

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

คำว่า **บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ** อธิบายว่า บุคคล ผู้มีความสงสัย คือ เคลือบแคลง ลังเล มีความเข้าใจ ๒ ทิศ ๒ ทาง ไม่แน่ใจ พึงศึกษาอริสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เพื่อบรรลุถึงญาณ เพื่อถูกต้องญาณ เพื่อทำญาณให้แจ้ง คือ

สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลนึกถึง ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทราบ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อพิจารณา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่ออธิษฐานจิต ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งสติ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่าพึงศึกษา คือพึงประพุดิเอื้อเพื่อ ประพุดิเอื้อเพื่อโดยชอบ สมทานประพุดิ รวมความว่า บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ

ว่าด้วยธรรมที่พระสมณะทรงทราบ

คำว่า **ทรงทราบแล้ว** ในคำว่า **และธรรมเหล่าใดพระสมณะทรงทราบแล้วตรัสไว้** ได้แก่ รู้แล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ตรัสสอน ตรัสไว้ คือ ทรงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศไว้แล้วว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ... เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ... เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ... เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ ... นี้ทุกข์ ... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ... เหล่านี้อาสวะ ... นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา ... ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ... ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ... ธรรมเหล่านี้ควรละ ... ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ... ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และการสลัดออกแห่งผัสสาตนะ³⁷ ๖ ... แห่งอุปาทานขันธ³⁸ ๕ ... แห่งมหาภูตรูป ๔

³⁷ ผัสสาตนะ ๖ หมายถึงแดนเกิดผัสสะ ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (อภ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๓๑๖)

³⁸ อุปาทานขันธ ๕ คือความเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗)

รู้แล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ตรัสสอน
 ตรัสไว้ คือ ทรงบอก ทรงแสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศไว้แล้วว่า
 “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อความ รู้ยิ่ง มิใช่
 แสดงเพื่อความไม่รู้ยิ่ง แสดงธรรมมีเหตุผล มิใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุผล แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์
 มิใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ พวกเธอควรทำตามโอวาท ทำตามคำสั่งสอนของเรานั้น ผู้แสดง
 ธรรมเพื่อความรู้อย่าง มิใช่แสดงเพื่อความไม่รู้ยิ่ง ผู้แสดงธรรมมีเหตุผล มิใช่แสดงธรรมไม่มี
 เหตุผล ผู้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ มิใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ ก็เป็นการเพียงพอเพื่อความ
 ยินดี เพื่อความปรารถนา เพื่อโสมนัสว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง พระ
 ธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว” ... ก็แล เมื่อตรัสเวลายากรณภาษิตนี้
 ทั้ง ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ก็ได้ตื่นไหวแล้ว³⁹ รวมความว่า และธรรมเหล่าใดพระสมณะทรงทราบ
 แล้วตรัสไว้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ธรรมแม้เหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ
 และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มี
 บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ
 และธรรมเหล่าใดพระสมณะทรงทราบแล้วตรัสไว้
 ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มี

[๑๐๔] (พระพุทฺธเนรมิตทูลถามว่า)

**ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากไหน
 เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี
 ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเรื่องความไม่มีและความมีว่า
 มีต้นเหตุมาจากสิ่งใดแก่ข้าพระองค์**

ว่าด้วยต้นเหตุความดีใจและความเสียใจ

คำว่า **ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทฺธเนรมิต
 ทูลถาม ทูลสอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งความดีใจและ
 ความเสียใจว่า ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากไหน เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน
 บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏขึ้นจากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มี
 อะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจาก
 ไหน

³⁹ ดูเทียบ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๐๖/๘๔๒

คำว่า **เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี** อธิบายว่า เมื่ออะไรไม่มี คือ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ความดีใจและความเสียใจจึงไม่มี คือ ไม่มีอยู่ ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดขึ้น รวมความว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี

คำว่า ... **เรื่องความไม่มีและความมีว่า มีต้นเหตุมาจากสิ่งใด** อธิบายว่า

ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ เป็นอย่างไร

คือ ความมี ความเป็น ความเกิด ความเกิดขึ้น ความบังเกิด ความบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งความดีใจและความเสียใจ นี้ชื่อว่าความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ

ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ เป็นอย่างไร

คือ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกไป ความทำลายไป ความเป็นของไม่เที่ยง ความอันตรธานไปแห่งความดีใจและความเสียใจ นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ

คำว่า **เรื่อง** ได้แก่ เรื่องสำคัญยิ่ง รวมความว่า เรื่องความไม่มีและความมี

คำว่า **นี้** ในคำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอก...นี้ว่า มีต้นเหตุมาจากสิ่งใด** แก่**ข้าพระองค์** ได้แก่ ข้อที่ข้าพระองค์ทูลถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศ

คำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... ว่า มีต้นเหตุมาจากสิ่งใด** ได้แก่ สิ่งที่เป็นต้นเหตุ สิ่งที่เป็นเหตุเกิด สิ่งที่เป็นกำเนิด สิ่งที่เป็นแดนเกิด รวมความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก...ว่ามีต้นเหตุมาจากสิ่งใด แก่ข้าพระองค์ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธนเรณิต จึงทูลถามว่า

ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากไหน

เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเรื่องความไม่มีและความมีว่า

มีต้นเหตุมาจากสิ่งใดแก่ข้าพระองค์

[๑๐๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากผัสสะ

เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี

เราขอบอกเรื่องความไม่มีและความมีนี้ว่า

มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้แก่เธอ

คำว่า **ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากผัสสะ** อธิบายว่า สุขเวทนา(ความรู้สึกสบาย) เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดจากผัสสะนั้น ก็ดับไป คือ สงบไป

ทุกขเวทนา(ความรู้สึกไม่สบาย) เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่ง ทุกขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดจากผัสสะนั้น ก็ดับไป คือ สงบไป

อทุกขมสุขเวทนา(ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข) เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง อทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ที่กำลังเสวยอยู่ อันเกิดจากผัสสะนั้น ก็ดับไป คือ สงบไป

คำว่า **ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากผัสสะ** อธิบายว่า ความดีใจและความเสียใจ มีต้นเหตุมาจากผัสสะ คือ มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด รวมความว่า ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากผัสสะ

คำว่า **เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี** อธิบายว่า เมื่อผัสสะไม่มี คือ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ความดีใจและความเสียใจ ย่อมไม่มี คือ ไม่มีอยู่ ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดขึ้น ไม่ปรากฏ รวมความว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี

คำว่า **...เรื่องความไม่มีและความมี** อธิบายว่า ภวทิวฐฐิ (ความเห็นว่ามี) ก็ดี วิภวทิวฐฐิ (ความเห็นว่ามีไม่มี) ก็ดี มีต้นเหตุมาจากผัสสะ

คำว่า **เรื่อง** ได้แก่ เรื่องสำคัญยิ่ง รวมความว่า เรื่องความไม่มีและความมี

คำว่า **นี้** ในคำว่า **เราขอบอก ... นี้ว่า มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้แก่เธอ** อธิบายว่า ข้อที่เธอทูลถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ประกาศ

คำว่า **เราขอบอก** ได้แก่ เราขอบอก คือ ขอกล่าว แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า เราขอบอก ... นี้แก่เธอ

คำว่า **มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้** ได้แก่ มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้ คือ มีผัสสะ เป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด รวมความว่า เราขอบอก ... นี้ว่า มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้แก่เธอ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ความดีใจและความเสียใจมีต้นเหตุมาจากผัสสะ

เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านี้จึงไม่มี

เราขอบอกเรื่องความไม่มีและความมีนี้ว่า

มีต้นเหตุมาจากผัสสะนี้แก่เธอ

[๑๐๖] (พระพุทธรณรมิตทูลถามว่า)

ผัสสะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน

และความยึดถือมีมาจากไหน

เมื่ออะไรไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง

ว่าด้วยต้นเหตุแห่งผัสสะ

คำว่า **ผัสสะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิตทูลถาม ทูล สอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งผัสสะว่า ผัสสะมีต้นเหตุมาจากไหน เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า ผัสสะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน

คำว่า **และความยึดถือมีมาจากไหน** อธิบายว่า พระพุทธเนรมิตทูลถาม ทูล สอบถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ทรงประกาศถึงมูล...เหตุเกิดแห่งความ ยึดถือว่า ความยึดถือมีมาจากไหน เกิดจากไหน เกิดขึ้นจากไหน บังเกิดจากไหน บังเกิดขึ้นจากไหน ปรากฏจากไหน มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด รวมความว่า และความยึดถือมีมาจากไหน

คำว่า **เมื่ออะไรไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี** อธิบายว่า เมื่ออะไร ไม่มี คือ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี คือ ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา บุคคลนั้นละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว รวมความว่า เมื่ออะไรไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

คำว่า **เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง** อธิบายว่า เมื่ออะไรไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าว ล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้นแล้ว ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง รวมความว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเนรมิตจึงทูลถามว่า

ผัสสะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน

และความยึดถือมีมาจากไหน

เมื่ออะไรไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง

[๑๐๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

เพราะอาศัยนามและรูป ผัสสะจึงเกิด

ความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา

เมื่อความปรารถนาไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง

คำว่า **เพราะอาศัยนามและรูป ผัสสะจึงเกิด** อธิบายว่า

จักขุวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ตา (๒) รูป (๓) จักขุวิญญาณ ผัสสะจึงเกิด ตาและรูปอยู่ในส่วนรูป สัมผัสธรรมทั้งหลายเว้นจักขุสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ด้วยประการอย่างนี้

โสตวิญญูณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) หู (๒) เสียง (๓) โสตวิญญูณ ผัสสะจึงเกิด หูและเสียงอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้น โสตสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนาม และรูป ด้วยประการอย่างนี้

ฆานวิญญูณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกและกลิ่น ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) จมูก (๒) กลิ่น (๓) ฆานวิญญูณ ผัสสะจึงเกิด จมูกและกลิ่นอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้นฆานสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ด้วยประการอย่างนี้

ชีวหาวิญญูณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นและรส ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ลิ้น (๒) รส (๓) ชิวหาวิญญูณ ผัสสะจึงเกิด ลิ้นและรสอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้น ชิวหาสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ด้วยประการอย่างนี้

กายวิญญูณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโณภูฐัพพะ ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กาย (๒) โณภูฐัพพะ (๓) กายวิญญูณ ผัสสะจึงเกิด กายและโณภูฐัพพะอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้นกายสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ด้วยประการอย่างนี้

มโนวิญญูณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณทั้งหลาย ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) หทัยวัตถุ (๒) ธรรมารมณ (๓) มโนวิญญูณ ผัสสะจึงเกิด

หทัยวัตถุและธรรมารมณที่มีรูปทั้งหลายอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้นมโนสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ด้วยประการอย่างนี้

ว่าด้วยความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา

คำว่า **ความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา** อธิบายว่า ตัณหาตรัส เรียกว่า ความปรารถนา คือ ความกำหนด ความกำหนัดนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ⁴⁰

คำว่า **ความยึดถือ** ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือด้วยอำนาจทิวฐิ...นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจ ตัณหา ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจทิวฐิ⁴¹

คำว่า **ความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา** อธิบายว่า ความยึดถือ มีต้นเหตุมาจากความปรารถนา คือ มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ มีความปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นสาเหตุ มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด รวมความว่า ความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา

คำว่า **เมื่อความปรารถนาไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี** อธิบายว่า ตัณหาตรัสเรียกว่า ความปรารถนา คือ ความกำหนด ความกำหนัดนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือ โลภะ

⁴⁰ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๐-๑๑

⁴¹ ดูรายละเอียดข้อ ๑๒/๕๘-๕๙

คำว่า **ความยึดถือว่าเป็นของเรา** ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ

คำว่า **เมื่อความปรารถนาไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี** อธิบายว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี คือ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี คือ ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ ได้แก่ ความปรารถนา บุคคลนั้นละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว รวมความว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

ว่าด้วยมหาภูตรูป ๔

คำว่า **รูป** ในคำว่า **เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง** ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

คำว่า **เมื่อรูปไม่มี** ได้แก่ รูปไม่มีเพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. เพราะการรู้
๒. เพราะการพิจารณา
๓. เพราะการละ
๔. เพราะการก้าวพ้น

รูปไม่มีเพราะการรู้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุรู้รูป คือ รู้จัก มองเห็นว่า “รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง รูปทั้งหมด คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔” รูปไม่มีเพราะการรู้ เป็นอย่างนี้

รูปไม่มีเพราะการพิจารณา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุทำรูปที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้ พิจารณารูป คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุบัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของผูกพัน เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นของมีโทษ เป็นของแปรผันไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นเหตุแห่งความลำบาก เป็นดุจเพชรฆาต เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หาความแช่มชื่นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป รูปไม่มีเพราะการพิจารณา เป็นอย่างนี้

รูปไม่มีเพราะการละ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุครั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ยอมละ คือ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความกำหนดเพราะความพอใจในรูป

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงละความ กำหนดเพราะความพอใจในรูป เธอละรูปนั้นได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูก

ตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ รูปไม่มีเพราะการละ เป็น
 อย่างนี้

รูปไม่มีเพราะการก้าวพ้น เป็นอย่างไร

คือ ผู้ได้รูปสมบัติ⁴² ๔ คือ ไม่มีรูป คือ ไม่ปรากฏ ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้นแล้ว รูป
 ไม่มีเพราะการก้าวพ้น เป็นอย่างนี้

รูปชื่อว่าไม่มีเพราะเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้

คำว่า **เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง** อธิบายว่า เมื่อรูปไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าวล่วง
 ก้าวพ้น ล่วงพ้น ผัสสะ ๕ อย่าง คือ

๑. จักขุสัมผัส
๒. โสตสัมผัส
๓. ฆานสัมผัส
๔. ชิวหาสัมผัส

๕. กายสัมผัส ย่อมไม่ถูกต้อง รวมความว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เพราะอาศัยนามและรูป ผัสสะจึงเกิด

ความยึดถือมีต้นเหตุมาจากความปรารถนา

เมื่อความปรารถนาไม่มี ความยึดถือว่าเป็นของเราจึงไม่มี

เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง

[๑๐๘] (พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า)

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี

สุขและทุกข์จะไม่มีได้อย่างไร

สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกวิธีการนั้นแก่ข้าพระองค์

ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่า จะรู้วิธีการนั้น

คำว่า **ดำเนินอย่างไร** ในคำว่า **เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี** อธิบายว่า
 ดำเนินอย่างไร คือ ปฏิบัติอย่างไร เคลื่อนไหวอย่างไร เป็นไปอย่างไร เลี้ยงชีวิตอย่างไร ดำเนิน
 ไปอย่างไร ยังชีวิตให้ดำเนินไปอย่างไร รูปจึงไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้น รวม
 ความว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี

คำว่า **สุขและทุกข์จะไม่มีได้อย่างไร** อธิบายว่า สุขและทุกข์จะไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าว
 ล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้นได้อย่างไร รวมความว่า สุขและทุกข์จะไม่มีได้ อย่างไร

คำว่า **วิธีการนั้น** ในคำว่า **สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด ขอพระองค์โปรด
 ตรัสบอกวิธีการนั้นแก่ข้าพระองค์** ได้แก่ วิธีการที่ข้าพระองค์ทูลถาม ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูล
 ให้ทรงประกาศ รวมความว่า วิธีการนั้น

⁴² รูปสมบัติ ๔ ดูเชิงอรรถข้อ ๖/๒๕

คำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... นั้นแก่ข้าพระองค์** ได้แก่ ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... นั้นแก่ข้าพระองค์

คำว่า **สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด** ได้แก่ สุขและทุกข์ย่อมไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้น โดยวิธีการใด รวมความว่า สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด ขอพระองค์โปรดตรัสบอกวิธีการนั้นแก่ข้าพระองค์

คำว่า **จะรู้วิธีการนั้น** ในคำว่า **ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่า จะรู้วิธีการนั้น** ได้แก่ พวกข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้ทั่วถึง รู้แจ่มแจ้ง รู้เฉพาะ ทางตลอดวิธีการนั้น รวมความว่า จะรู้วิธีการนั้น

คำว่า **ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่า** ได้แก่ ข้าพระองค์มีความตั้งใจ คือ ข้าพระองค์มีความคิด ข้าพระองค์มีความดำริ ข้าพระองค์มีความรู้แจ้ง ดังนี้ รวม ความว่า ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่า จะรู้วิธีการนั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเนรมิต จึงทูลถามว่า

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี

สุขและทุกข์จะไม่มีได้อย่างไร

สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกวิธีการนั้นแก่ข้าพระองค์

ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่า จะรู้วิธีการนั้น

[๑๐๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ

ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี

เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำมีต้นเหตุมาจากสัญญา

คำว่า **บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญา ผิดปกติ** อธิบายว่า คนเหล่าใด ดำรงอยู่ในสัญญาปกติ คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า ผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ บุคคลนั้นมิได้ดำรงอยู่ในสัญญาปกติ

คนเหล่าใด เป็นบ้าและมีจิตฟุ้งซ่าน คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า ผู้มีสัญญาโดย สัญญา ผิดปกติ บุคคลนั้น มิได้เป็นบ้า มิได้มีจิตฟุ้งซ่าน รวมความว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ

คำว่า **เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่** อธิบายว่า คนเหล่าใดเข้า นิโรธสมาบัติได้แล้ว และเป็นอสังขยีสัตว์ คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีสัญญา บุคคลนั้นมิใช่ ผู้เข้านิโรธสมาบัติได้แล้ว มิได้เป็นอสังขยีสัตว์

คนเหล่านี้ได้รูปรูปสมบัติ ๔ คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า ผู้ปราศจากสัญญา บุคคลนั้น มิใช่ผู้ได้รูปรูปสมบัติ ๔ รวมความว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่

คำว่า **เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี** อธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขได้...บรรลวจตุตถฌานอยู่ เธอเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากอุปกิเลส อ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้ม น้อมจิตไปเพื่อให้ได้อากาศอันจายตนสมบัติ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งรูปรูปสมบัติ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ คือ ปฏิบัติอย่างนี้ เคลื่อนไหวอย่างนี้ เป็นไปอย่างนี้ เลี้ยงชีวิตอย่างนี้ ดำเนินไปอย่างนี้ ยังชีวิตให้ดำเนินไปอย่างนี้ รูปก็ย่อมไม่มี คือ ไม่เป็น ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้น รวมความว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี

ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า

คำว่า **เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุมาจากสัญญา** อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามันเอง คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือ ตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิวฏฐิ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือ มานะ มีต้นเหตุมาจากสัญญา คือ มีสัญญาเป็นเหตุเกิด มีสัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญาเป็นแดนเกิด รวมความว่า เพราะส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุมาจากสัญญา ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ

ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี

เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุมาจากสัญญา

[๑๑๐] (พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า)

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว

พระองค์ก็ได้ตรัสตอบธรรมนั้นแก่พวกข้าพระองค์แล้ว

ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมอื่นอีก

ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นด้วยเถิด

สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้

พากันกล่าวความหมัดจดของยักษ์ด้วยรูปรูปสมบัติ

เท่านั้นหรือหนอว่า เป็นธรรมอันเลิศ

หรือว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงความหมัดจด

อย่างอื่นว่า เยี่ยมกว่ารูปรูปสมบัตินี้

คำว่า **ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ก็ได้ตรัสตอบธรรมนั้นแก่พวกข้าพระองค์แล้ว** ได้แก่ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม คือ ได้ทูลขอ ได้ทูลอัญเชิญ ได้ทูลให้ประกาศธรรมใดแล้ว

คำว่า **พระองค์ก็ได้ตรัสตอบธรรมนั้นแก่พวกข้าพระองค์แล้ว** ได้แก่ ได้ตรัส ตอบ คือ ได้ทรงชี้แจงแล้ว ตรัสบอกแล้ว ทรงแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว กำหนดแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ง่ายแล้ว ประกาศแล้ว รวมความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ก็ได้ตรัสตอบธรรมนั้นแก่พวกข้าพระองค์แล้ว

คำว่า **ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมอื่นอีก ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นด้วยเถิด** ได้แก่ ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ทูลขอ ทูลอัญเชิญ ทูลให้ประกาศธรรมอื่นอีก ได้แก่ ขอทูลถามพระองค์ถึงธรรมที่ยิ่งขึ้นไป

คำว่า **ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นด้วยเถิด** ได้แก่ ขอเชิญ พระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมอื่นอีก ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นด้วยเถิด

ว่าด้วยความหมจดแห่งอุปสมาบตี

คำว่า **สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้ พากันกล่าว ความหมจดของยักษด้วยอุปสมาบตีเท่านั้นหรือหนอว่า เป็นธรรมอันเลิศ** อธิบายว่า สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมกล่าว คือ พูด บอก แสดง ชี้แจง อุปสมาบตีเหล่านี้ว่า เป็นธรรมอันเลิศ คือ ประเสริฐ วิเศษ นำหน้า สูงสุด ประเสริฐสุด

คำว่า **ของยักษ** ได้แก่ ของสัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

คำว่า **ความหมจด** ได้แก่ ความหมจด คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป

คำว่า **อ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้** ได้แก่ กล่าวอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตใน โลกนี้ คือ อ้างว่าเป็นนักปราชญ์ อ้างว่ามีญาณ อ้างว่ามีเหตุผล อ้างว่ามีคุณลักษณะ อ้างว่าเหมาะแก่เหตุ อ้างว่าสมฐานะ ตามลัทธิของตน รวมความว่า สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้ พากันกล่าวความหมจดของยักษด้วย อุปสมาบตีเท่านั้นว่า เป็นธรรมอันเลิศ

คำว่า **หรือว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงความหมจดอย่างอื่นว่าเยี่ยมกว่าอุปสมาบตีนี้** อธิบายว่า หรือว่า สมณพราหมณ์บางพวก ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้นอุปสมาบตีเหล่านี้ ย่อมกล่าว คือ พูด บอก แสดง ชี้แจง ความหมจด ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป ของยักษอย่างอื่น คือ ยอดเยี่ยมกว่าอุปสมาบตีนี้ รวมความว่า หรือว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงความหมจดอย่างอื่นว่าเยี่ยมกว่าอุปสมาบตีนี้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเนรมิตจึงทูลถามว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว

พระองค์ก็ได้ตรัสตอบธรรมนั้นแก่พวกข้าพระองค์แล้ว

ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมอื่นอีก
 ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นด้วยเถิด
 สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้
 พากันกล่าวความหมัดจดของยักษด้วยอรูปสมบัติ
 เท่านั้นหรือหนอว่า เป็นธรรมอันเลิศ
 หรือว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงความหมัดจด
 อย่างอื่นว่า เยี่ยมกว่าอรูปสมบัตินี้

[๑๑๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้
พากันกล่าวความหมัดจดของยักษด้วยอรูปสมบัติ
เท่านั้นว่า เป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด
พากันกล่าวความสงบในความไม่มีอะไรเหลือ

คำว่า **สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้ พากันกล่าว ความหมัดจดของยักษด้วยอรูปสมบัติเท่านั้นว่า เป็นธรรมอันเลิศ** อธิบายว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้มีวาทีว่าเที่ยง พากันกล่าว คือ พุด บอก แสดง ชี้แจงอรูปสมบัติเหล่านี้ว่า เป็นธรรมอันเลิศ คือ ประเสริฐ วิเศษ นำหน้า สูงสุด ประเสริฐสุด

คำว่า **ยักษ** ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

คำว่า **ความหมัดจด** ได้แก่ ความหมัดจด คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป

คำว่า **อ้างตนว่าเป็นบัณฑิตในโลกนี้** ได้แก่ กล่าวอ้างตนว่าเป็นบัณฑิต ในโลกนี้ คือ อ้างว่าเป็นนักปราชญ์ อ้างว่ามีญาณ อ้างว่ามีเหตุผล อ้างว่ามี คุณลักษณะ อ้างว่าเหมาะแก่เหตุ อ้างว่าสมฐานะ ตามลัทธิของตน รวมความว่า สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่าเป็นบัณฑิตในโลกนี้ พากันกล่าวความหมัดจดของยักษด้วยอรูปสมบัติเท่านั้นว่า เป็นธรรมอันเลิศ

คำว่า **บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็อ้าง ตนว่า เป็นผู้ฉลาด พากันกล่าวความสงบในความไม่มีอะไรเหลือ** อธิบายว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งผู้มีวาทีว่าชาติสุญ ขยาดต่อภพ ชื่นชอบความปราศจากภพ สมณพราหมณ์พวกนั้นกล่าวความสงบ คือ ความเข้าไปสงบ ความสงบเย็น ความดับ ความสงบแห่งสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ หลังจากตายแล้ว อัตตานี้ ย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่มีอยู่ โดยเหตุใด ความไม่มี อะไรเหลือ ก็มีโดยเหตุเท่านั้น

คำว่า **อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด** ไ้ ได้แก่ กล่าวอ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด คือ อ้างว่า เป็นบัณฑิต อ้างว่าเป็นนักปราชญ์ อ้างว่ามีญาณ อ้างว่ามีเหตุผล อ้างว่ามี คุณลักษณะ อ้างว่าเหมาะสมแก่เหตุ อ้างว่าสมฐานะ ตามลัทธิของตน รวมความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด พวกนี้กล่าวความสงบในความไม่มีอะไรเหลือ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิตในโลกนี้
 พวกนี้กล่าวความหมดจดของยักษ์ด้วยอุปสมาบัตติ
 เท่านั้นว่า เป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
 สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด
 พวกนี้กล่าวความสงบในความไม่มีอะไรเหลือ

[๑๑๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า)

**มุนีผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น รู้จักสมณพราหมณ์
 ผู้เป็นเจ้าของลัทธินี้ว่า เป็นผู้เข้าไปอาศัยทิฏฐิ
 และรู้จักทิฏฐิเป็นที่อาศัย นักปราชญ์ครั้นรู้จักแล้วก็หลุดพ้น
 ไม่ถึงการวิวาท ไม่กลับมาในภพน้อยภพใหญ่**

ว่าด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา

คำว่า **เหล่านี้** ในคำว่า **รู้จักสมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของลัทธินี้ว่า เป็นผู้เข้าไปอาศัยทิฏฐิ** ได้แก่ ผู้เป็นเจ้าของลัทธินี้

คำว่า **เข้าไปอาศัยทิฏฐิ** ไ้ ได้แก่ รู้จัก คือ ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า “เป็นผู้อาศัยสัสสตทิฏฐิ(ความเห็นว่ายั่งยืน) เป็นผู้อาศัยอุจเฉททิฏฐิ(ความเห็นว่ายาดสูญ) เป็นผู้อาศัยทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ” รวมความว่า รู้จักสมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของลัทธินี้ว่า เป็นผู้เข้าไปอาศัยทิฏฐิ

คำว่า **มุนี** ในคำว่า **มุนีผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น ... และรู้จักทิฏฐิเป็นที่อาศัย** อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ...ผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้องและตัดหนาดุจตาข่ายได้แล้ว ชื่อว่ามุนี⁴³

มุนี รู้จัก คือ ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า “เป็นผู้อาศัยสัสสตทิฏฐิ เป็นผู้อาศัยอุจเฉททิฏฐิ เป็นผู้อาศัยทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ”

คำว่า ... **ผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น** ไ้ ได้แก่ ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส รวมความว่า มุนีผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น ... และรู้จักทิฏฐิเป็นที่อาศัย

⁴³ ดูรายละเอียดข้อ ๑๔/๖๘-๗๑

คำว่า **ครั้นรู้จักแล้วก็หลุดพ้นไม่ถึงการวิวาท** ไ้ ได้แก่ ครั้นรู้จักแล้ว คือ ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว

คำว่า **หลุดพ้น** ไ้ ได้แก่ หลุดไปแล้ว พ้นไปแล้ว หลุดพ้นไปแล้ว หลุดพ้นไปด้วยดีแล้ว โดยความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว คือ ครั้นรู้จักแล้ว ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า “สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...” คือ

ครั้นรู้จักแล้ว ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ก็หลุดไปแล้ว พ้นไปแล้ว หลุดพ้นไปแล้ว หลุดพ้นไปด้วยดีแล้ว โดยความหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว รวมความว่า ครั้นรู้จักแล้วก็หลุดพ้น

คำว่า **ไม่ถึงการวิวาท** ไ้ ได้แก่ ไม่ก่อการทะเลาะ ไม่ก่อการบาดหมาง ไม่ก่อการแก่งแย่ง ไม่ก่อการวิวาท ไม่ก่อการมุ่งร้าย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อัคคิเวสสันะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ย่อมไม่ได้เถียงกับใคร ไม่วิวาทกับใคร เรื่องใดที่พูดกันในโลก เธอก็ไม่ยึดมั่น ชี้แจงด้วยเรื่องนั้น⁴⁴ รวมความว่า ครั้นรู้จักแล้วก็หลุดพ้น ไม่ถึงการวิวาท

คำว่า **ในภพน้อยภพใหญ่** ในคำว่า **นักปราชญ์ ... ไม่กลับมาในภพน้อยภพใหญ่** อธิบายว่า ไม่กลับมา คือ ไม่มาถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ในภพน้อยภพใหญ่ คือ ในกรรมวิภวและวิปากวิภว ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่อง เกิดในรูปภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดใน อรูปภพ ในภพต่อไป ในคติต่อไป ในการถือกำเนิดต่อไป ในปฏิสนธิต่อไป ในอัฐภาพ ต่อไป ในการบังเกิดของอัฐภาพต่อไป

คำว่า **นักปราชญ์** ไ้ ได้แก่ นักปราชญ์ คือ บัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส รวมความว่า นักปราชญ์ ... ไม่กลับมาในภพน้อยภพใหญ่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น รู้จักสมณพราหมณ์

ผู้เป็นเจ้าของลัทธินี้ว่า เป็นผู้เข้าไปอาศัยทิฏฐิ

และรู้จักทิฏฐิเป็นที่อาศัย นักปราชญ์ครั้นรู้จักแล้วก็หลุดพ้น

ไม่ถึงการวิวาท ไม่กลับมาในภพน้อยภพใหญ่

กลวิวาทสุตตนิทเทศที่ ๑๑ จบ

⁴⁴ ดูเทียบ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒